

Identifying and Classifying Titles in the Administrative Structure of the Astan Quds: The Case of the Qajar Era

Peyman Abolbashari¹

Maryam Shamsizadeh²

Akram Naseri³

Received: 25/7/2024

Accepted: 26/9/2024

Introduction

A review of the political and social structure of Iran since ancient times reveals that giving titles was a common practice in various dynasties and continued after the advent of Islam. In different periods, kings often gave titles on individuals based on merit and relationships, primarily to consolidate their power and political authority. Based on historical documents and studies, the granting of titles became particularly widespread during the Qajar period (Vafaei & Firoozbakhsh, 2017, pp. 50, 71). In fact, understanding the key figures of Iran during the Qajar era is nearly impossible without the knowledge of the titles and honorifics prevalent at the time. The administrative structure of the Astan Quds, which was established during the Safavid era, expanded significantly during the Qajar period. Influenced by the government and especially the royal court, this institution developed various positions, each associated with specific titles, shaped by a range of factors. This study seeks to address the following questions:

- ✓ What factors were instrumental in identifying and classifying the titles of the Qajar period within the administrative structure of Astan Quds?
- ✓ What is the relationship between the granting of titles and the occupational and social status of individuals within the administrative framework of Astan Quds?

1. Assistant Professor of History, Department of History, Faculty of Humanities, University of Neyshabur, Neyshabur, Iran. (Corresponding Author), p.abolbashari@neyshabur.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0001-8841-6470>

2. MA Holder in Shia History and Electronic Document Studies, Astan Quds Razavi. mshamsizadeh75@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-6769-4240>

3. Assistant Professor of History, Department of History Education, Farhangian University, Tehran, Iran. naseri@cfu.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0002-9139-6957>

COPYRIGHTS

2023 by the authors. Published by the General Office of Islamic Culture and Direction southern Khorasan. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

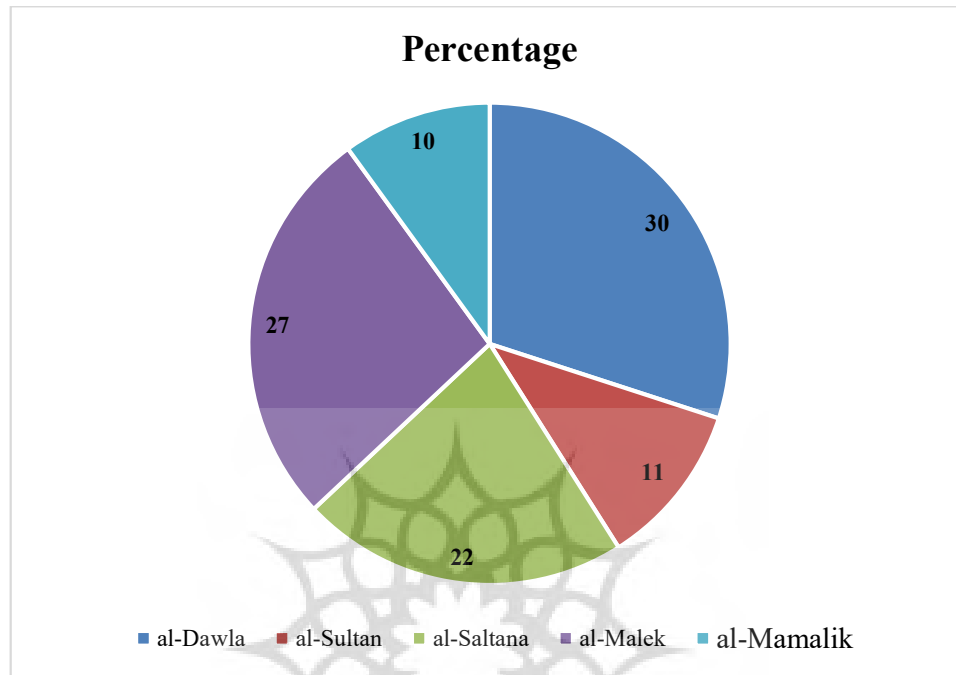
Research Methodology

In this study, an attempt was made to extract and organize thematic data into tables and charts using a descriptive-analytical method. Relying on documents from the Khorasan region and the administrative records of Astan Quds Razavi, the research aims to offer new insights into the identification and classification of titles—ranging from religious, military, and hereditary titles to governmental titles—within the organizational structure of Astan Quds during the Qajar period.

Findings

Most government officials during the Qajar period held titles, which they took pride in, as these titles were granted by royal decree, even though they often did not have stable jobs or regular salaries (D'Allemagne, 1956, p. 29). The administrative structure of Astan Quds during this time, influenced by the royal court, developed various positions, each associated with specific titles. A total of 1,374 titles have been identified from Astan Quds documents, with approximately 200 mentioned in Karim Soleimani's *Book of Titles*, while the rest were found solely in Astan Quds records. Among the positions at Astan Quds, the administrator (i.e., *Mutawalli*) was responsible for managing endowments and overseeing internal security at the shrine (Naghdi, 2020, p. 372). After the administrator, the vice-regent of the custodian (i.e., *Naib al-Tawliya*) held the highest position in the administrative structure (Souzanchi, 2006, p. 11). Other important positions included those associated with the guards (i.e., *Kashiks*), who managed the shrine's operations (Naghdi, 2020, pp. 136-137). Additional key roles within the guards included chief of servants (i.e., *Khadem-bashi*), chief of the mat-spreaders (i.e., *Farash-bashi*), chief of the doorkeepers (i.e., *Darban-bashi*), chief caller to prayer (i.e., *Moazen-bashi*), chief caretaker of footwear (i.e., *Kafash-bashi*). The titles held by these individuals can be categorized into three groups: religious titles, governmental and political titles and military titles.

Figure 1. Percentage of suffixes used in the titles

Discussion and Conclusion

The study showed that titles in Astan Quds were highly diverse, with the most frequent being “Etemad al-Tawliya” and similar titles with the “-al-Tawliya” suffix. One notable feature in the documents is the creative use of the “-al-Tawliya” suffix in title formation. The competition for these specific titles, due to their prestigious status in Astan Quds and the associated rewards, led to their widespread use. Another notable finding is the hereditary nature of some titles, which were at times passed down through families, either along with the associated job or solely as titles. Titles were also frequently granted in conjunction with a specific job, although at times, the title did not correlate with the position. The positions most commonly associated with titles were the shrine’s servants across five *Kashiks*, with the fourth *Kashik* having the highest number of titles. Most titles were granted through royal decrees or by the *Mutawallis* of Astan Quds, who often also held the governorship of Khorasan. Titles were only formalized and given official status once they were registered through such decrees. In conclusion, there is not necessarily a meaningful connection between the diverse titles and the administrative roles within the Astan Quds.

Keywords: Astan Quds Razavi, Titles, Khorasan, Qajar Era.

References

- Ashraf, A. (1989). *Laghab va onvan* [Titles and honorifics]. In C. Pahlavan (Ed.), *Zamin-ye Iran-shenasi* [Persian studies]. Tehran: Behnagar Press. [In Persian]
- Atarodi, A. (1992). *Tarikh-e Astan Quds Razavi* [History of Astan Quds Razavi] (Vol. 1). Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance Publications. [In Persian]
- D'Allemagne, H. R. (1956). *Safarnameh az khorasan ta bakhtiyari* [Travelogue from Khorasan to Bakhtiyari] (A. M. Farah Vashi, Trans.). Tehran: Amir Kabir Press. [In Persian]
- Dehkhoda, A. A. (1998). *Loghatnameh dehkhoda* [Dehkhoda dictionary] (Vol. 6). Tehran: University of Tehran Press. [In Persian]
- Dowlatabadi, Y. (1992). *Hayat-e yahya* [The life of Yahya] (Vol. 4). Tehran: Attar Press. [In Persian]
- E'temād-al-Saltāna, M. H. B. A. (1984). *Tarikh-e montazam-e naseri* [The orderly history of Naseri] (M. E. Rezvani, Ed., Vol. 2). Tehran: Donya Ketab Press. [In Persian]
- E'temād-al-Saltāna, M. H. B. A. (2011). *Chehel sal tarikh-e Iran (al-Ma'aser wa al-Asar)* [Forty years of Iranian history] (Vol. 2). Tehran: Asatir Press. [In Persian]
- Fevrier, J. (2006). *Se sal dar darbār-e Iran az 1306 ta 1309 Qamari* [Three years in the royal court of Iran, 1306-1309 AH] (A. Eqbal Ashtiani, Trans.). Tehran: Nashr Elmi. [In Persian]
- Jafariyan, R. (2000). *Safaviyeh dar arseh din, farhang va siyasat* [The Safavid era in the domains of religion, culture, and politics] (Vol. 1). Qom: Hozeh va Daneshgah Research Institute. [In Persian]
- Lambton, A. K. (1985). *Malek va zāre' dar Iran* [Landlord and peasant in Iran] (M. Amiri, Trans.). Tehran: Elmi va Farhangi. [In Persian]
- Mahdavi, A. A., & Ghominejad, M. (2010). *Alqab va manaseb-e asr-e Qajari va asnad-e Amin al-Zarb* [Titles and positions of the Qajar era and Amin al-Zarb documents]. Tehran: Sooreh Press. [In Persian]
- Mahmoud, M. (1999). *Tarikh-e ravabet-e siyasi-ye Iran va Englis dar qarn-e nozdahom-e miladi* [History of political relations between Iran and Britain in the 19th century] (Vol. 5). Tehran: Eghbal Press. [In Persian]
- Maraghei, Z. A. (2006). *Siyahatnameh-ye Ebrahim Beyg* [The travelogue of Ebrahim Beyg]. Tehran: Agah. [In Persian]
- Moein, M. (2007). *Farhang-e Moein* [Moein dictionary]. Tehran: Zarrin. [In Persian]
- Mostowfi, A. (1945). *Sharh zendegani man ya tarikh-e ejtemā'i va edāri-ye dore-ye Qajariyeh* [My life story or the social and administrative history of the Qajar period] (Vol. 1). Tehran: Zavar. [In Persian]
- Motamen, A. (1969). *Rahnama ya tarikh-e tosif darbar-e velayatmadar-e Razavi* [Guide or descriptive history of the Razavi court]. Mashhad: National Bank of Iran Printing House. [In Persian]

- Naghdi, R. (2020). *Tarikh-e tashkilat-e Astan Quds dar asr-e Qajar* [History of the Astan Quds organization in the Qajar era]. Mashhad: Astan Quds Razavi Press. [In Persian]
- Najari, M. (2015). *Choghoonigi-ye eta-ye alqab-e moshtarak dar dore-ye Qajar* [How shared titles were granted during the Qajar era]. Tehran: Neda Tarikh Press. [In Persian]
- Rafiea, M. (2006). *Dastur al-Muluk Mirza Rafiea* [The book of instructions for rulers by Mirza Rafiea] (M. I. Marcinkowski, Ed. & A. Kordabadi, Trans.). Tehran: Center for Documents and Diplomatic History. [In Persian]
- Salimi Mazinani, A. (2010). *Farhang-e alqab dar tarikh-e mo'aser-e Iran* [A dictionary of titles in Iran's contemporary history]. Mashhad: Yarashena Press. [In Persian]
- Shakouri, A. (1989). *Naqsh-e alqab dar rejal shenasi* [The role of titles in the study of key figures]. *Yad*, (16), 97-138. [In Persian]
- Soleimani, K. (2000). *Alqab-e rejal-e dore-ye Qajariyeh* [Titles of the men of the Qajar era]. Tehran: Nashr Ney. [In Persian]
- Sozanchi, A. (2006). *Daftar-e asnad: Mo'arrefi-ye Naye al-Tawliyah-haye Astan Quds az dore-ye Safaviyeh ta Qajariyah* [Document register: Introduction of the deputy custodians of Astan Quds from the Safavid to the Qajar period] (Vols. 2 & 3, Z. Talaie, Ed.). Mashhad: Organization of Libraries, Museums, and the Center for Astan Quds Razavi Documents. [In Persian]
- Tusi, A. H. B. A. (1955). *Siyasatnameh* [The book of government] (M. Modarresi Chahardahi, Ed. & Commentary). Tehran: Tahuri Bookstore. [In Persian]
- Vafaei, M. A., & Firouz bakhsh, P. (2017). *Khaterat-e Mohammad Ali Foroughi* [The memoirs of Mohammad Ali Foroughi]. Tehran: Sokhan Press. [In Persian]

List of Documents, Organization of Libraries, Museums, and Center of Documents, Astan Quds Razavi, Document Number

3/90758 1/120613 39547 1/104570 1/40026 1/2886 54466 142104
 142136 122571 2/40870 24048 23713 29899 203659 22525
 1776 15376 24000 22106 62860.
 6555 17850 20308 147 19641 18019 10826 63402 149 53106.
 6555 41203 22058 619 104570 11189 63510 149 6555.1035
 111207 6555 12188 22512 42454,41776 17880 17725 104635
 19390 6555 12092.
 16902 10697 17838 11970 21382 43663 4920 44289 16902 10870 17840 6555
 41378 16885 18023 17486 16526 10692 16143 11165 11393 18433 16526 10872
 11165.
 11390 65334 17998 17380 16746 11168 17651 10889 111355 17789 11190 43737
 17515 43751 17837 6533 6359 17240 44321 43743.
 16902 17880 10899 43796 16854 22147 6337 15908 10836 43757 43812 17342
 43790 6555 16526 22547 104569 18050 43849.

17417 16661 43711 11416 43802 15526 43745 17003 10829 17880 10859 43802
43807 44390 17215 104604 43765 21935 12032 14455 10902 12157 43802.
17205 6555 11020 17521 17404 111049 21916 11167 17515
11019 21749.
104629 17833 17221 222280 17997 18513 43765 17598 1663 11086.
45152 43762 43839 10906 21701 11566 43694 11324 6555 17596.
30546 44397 42068 19609 41563 41566 29858 45178 6555 29935 18477 18039
10350 17989 18185.
206265 41094 24783 204068 25747 63055.
17177 43827 53106 17484 17009 31690 43812 17805 17837 19979.
103728 6555 17850 19366 18307 104576 39863 103728 1733 39753.
6555 22247 41430 41203 17312 17086 17822 53049 41441 22567 53100.
104951 59994 103979 41542 25798 113490 12142 62268 205681 25263.
42378 10408 17025 25661 15661 25734 11768 17090 21641 16550 128823.

مقاله‌ی علمی - پژوهشی

نحوه‌ی شناسایی و دسته‌بندی القاب در ساختار تشکیلات اداری آستان قدس مطالعه‌ی موردی: عصر قاجار

پیمان ابوالبشری^۱ مریم شمسی‌زاده^۲ اکرم ناصری^۳
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۰۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۰۵

مشاهده‌ی مقاله‌ی منتشر شده: دوره‌ی ۱۸، شماره‌ی ۳

http://www.farhangekhorasan.ir/article_206445.html

چکیده

القاب در ساختار سیاسی - اجتماعی ایران از دوره‌ی باستان جایگاه ویژه‌ای داشته است. با شکل‌گیری حکومت‌های ایرانی پس از ورود اسلام همچنان به‌کارگیری القاب در ایران قابل مشاهده است، البته این موضوع در برخی دوره‌ها کم‌رنگ‌تر بوده، به‌گونه‌ای که در عهد سامانیان تا صفویه القاب کمتری استفاده شده است. از دوره‌ی قاجاریه اعطای القاب رواج بی‌سابقه‌ای می‌یابد، به‌گونه‌ای که شناخت رجال ایران در دوره‌ی قاجار بدون آگاهی از القاب و عناوین رایج در آن زمان به‌سختی امکان‌پذیر است. مقاله‌ی حاضر بر آن است تا با روش توصیفی - تحلیلی با تکیه بر اسناد نحوه‌ی شناسایی و دسته‌بندی القاب را در تشکیلات آستان قدس مورد بررسی قرار دهد. نتایج حاصل از این پژوهش حاکی از وجود شباهت‌های القاب آستان قدس با برخی القاب

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۱. استادیار تاریخ، گروه تاریخ دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه نیشابور، نیشابور، ایران. نویسنده مسئول
p.abolbashari@neyshabur.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0001-8841-6470>

۲. دانش آموخته کارشناس‌ارشد تاریخ تشیع و مطالعات اسناد الکترونیکی آستان قدس رضوی
Mshamsizadeh75@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-6769-4240>

۳. استادیار تاریخ، گروه آموزش تاریخ، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران
<https://orcid.org/0000-0002-9139-6957>

COPYRIGHTS

2023 by the authors. Published by the General Office of Islamic Culture and Direction southern Khorasan. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

رایج در دربار قاجاریه است. از دیگر یافته‌های این بررسی، تنوع و تعداد القاب آستانه، موروثی بودن آن و در مواردی عدم ارتباط القاب با مشاغل است.

واژه‌های کلیدی: آستان قدس رضوی، القاب، خراسان، قاجاریه.

مقدمه

با نگاهی به ساختار سیاسی و اجتماعی ایران از دوره‌ی باستان می‌توان دریافت که اعطای القاب در سلسله‌های مختلف رایج بوده و پس از اسلام نیز ادامه یافته است. براساس اسناد و شواهد تاریخی، ایرانیان به القاب دل‌بستگی زیادی داشته‌اند، به طوری که اغلب مردم از لقب‌هایشان بیشتر از نام‌هایشان استفاده می‌کردند. نگاهی به تاریخ استفاده و اعطای القاب حاکی از آن است که در تاریخ ایران همیشه در انتخاب لقب، دین و سیاست نقش چشم‌گیری داشته است. در دوره‌های مختلف شاهان غالباً برای تحکیم قدرت و حاکمیت سیاسی خویش و با توجه به شایستگی و مناسبات، القاب را به اشخاص اعطا می‌کردند. در واقع براساس اسناد و مطالعات تاریخی از دوره‌ی قاجار اعطای القاب رواج بسیاری یافت (وفایی و فیروزبخش، ۱۳۹۶: ۵۰، ۷۱)، به گونه‌ای که شناخت رجال ایران در دوره‌ی قاجار بدون آگاهی از القاب و عناوین رایج در آن زمان به‌سختی امکان‌پذیر است. در این دوره بسیاری از رجال، شاهزادگان، روحانیان، تجار و صاحب‌منصبان، یک لقب و گاه چندین لقب داشته‌اند (محمود، ۱۳۷۸، ج ۵: ۲۷۹). در واقع تشکیلات اداری آستانه که از دوره‌ی صفویه شکل گرفت، در دوره‌ی قاجار با تأثیرپذیری از وضعیت حکومت و به‌ویژه دربار، دارای مناصب متعددی شد که هر کدام متأثر از دلایل متعدد، القاب خاصی داشتند. در این جستار، پاسخ به سؤالات ذیل مدنظر قرار گرفته است:

- چه مؤلفه‌هایی در شناسایی و دسته‌بندی القاب دوره‌ی قاجار در ساختار تشکیلات اداری آستانه مؤثر بوده است؟

- چه ارتباطی میان اعطای القاب و جایگاه شغلی و طبقاتی افراد در تشکیلات اداری آستانه وجود داشته است؟

در پژوهش حاضر تلاش شده است تا با بهره‌مندی و استخراج داده‌های موضوعی و قرار دادن آن در جداول و نمودارها به روش توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر اسناد حوزه‌ی خراسان و تشکیلات آستان قدس رضوی به فهم نکات جدیدی در خصوص شناسایی و دسته‌بندی القاب اعم از القاب مذهبی، القاب نظامی، القاب موروثی و القاب حکومتی در ساختار تشکیلاتی آستانه در دوره‌ی قاجار پرداخته شود. از آنجا که حجم القاب در ارتباط با مشاغل آستانه، بی‌اندازه متنوع است، نویسندگان مقاله ناچار به استفاده‌ی گسترده از نمودار و اشکال بوده‌اند تا حجم کمی نوشته را متناسب کنند.

پیشینه‌ی تحقیق

در مورد القاب خراسان در دوره‌ی قاجار به‌ویژه در حوزه‌ی اسناد آستان قدس تاکنون تحقیق مستقلی صورت نگرفته؛ اما به‌صورت کلی در مورد القاب دوره‌ی قاجار کتاب‌ها و پژوهش‌های چندی وجود دارد. البته باید گفت که موضوع مورد نظر از چند جهت قابل ارزیابی است. اول این که القاب در ایران سابقه‌ی طولانی دارد؛ بنابراین باید در پژوهش‌هایی که مستقلاً به القاب در ایران و به‌طور خاص در دوره‌ی قاجار می‌پردازد، به جستجو پرداخت. دوم از آنجایی که اسناد آستانه در این تحقیق مورد بررسی قرار گرفته‌اند، باید به تحقیقاتی که به اسناد و تشکیلات اداری آستان قدس می‌پردازد نیز توجه کرد. بنابراین از منظر فوق دو دسته پژوهش مرتبط با این حوزه در پیشینه جای می‌گیرند. پژوهش‌های مرتبط با القاب و پژوهش‌های مرتبط با اسناد آستان قدس رضوی که در قالب کتاب و مقاله در ذیل به آن پرداخته شده است:

تاریخ آستان قدس نوشته‌ی علی مؤتمن (۱۳۴۸): نویسنده در این کتاب ضمن اشاره به خراسان و مشهد به لحاظ جغرافیایی به معرفی تشکیلات آستانه و برخی از القاب پرداخته است. شناخت القاب دوره ناصرالدین‌شاه نوشته صادق سلطان‌القرایی (۱۳۵۶): نویسنده ضمن دسته‌بندی اسامی به ترتیب حروف الفبا و توضیحاتی در مورد افراد براساس اسم اشهر، به تألیفات و حقوق آن‌ها نیز اشاره کرده است. «لقب و عنوان» از احمد اشرف در کتاب زمینه / ایران شناسی (۱۳۶۸): نویسنده

به برخی از القاب در دوره‌ی قاجار اشاره کرده است. *تاریخ آستان قدس اثر عزیزالله عطاردی* (۱۳۷۱): این کتاب در دو جلد به چاپ رسیده است که نویسنده در جلد دوم در مورد برخی از القاب آستان قدس توضیحاتی ارائه داده است. *القاب رجال دوره قاجاریه* به قلم کریم سلیمانی (۱۳۷۹): این اثر نمونه‌ی تقریباً کاملی از القاب دوره‌ی قاجار است و در آن به معرفی ۱۵۵۵ لقب براساس الفبا به همراه سایر القاب هر شخص، سال تولد، فوت و مشاغلی که در اختیار داشتند و سال منشأ دریافت لقب پرداخته است. *القاب و مناصب عصر قاجاری و اسناد امین‌الضرب* نوشته‌ی مهدی قمی‌نژاد و اصغر مهدوی (۱۳۸۸): نویسندگان در این اثر القاب و مناصب در اسناد امین-الضرب را به ترتیب حروف الفبا ذکر کرده است. بررسی چگونگی اعطای القاب مشابه دوره قاجار در *خانواده‌های قاجار (مشیرالدوله‌ها)* نوشته مهدی نجاری (۱۳۹۳) که ضمن بررسی سیر اعطای القاب در دوره‌های مختلف، در انتها به صورت موردی به معرفی لقب «مشیرالدوله» پرداخته است. چگونگی اعطای القاب مشابه در دوره قاجار نوشته‌ی مهدی نجاری (۱۳۹۴): نویسنده ضمن اشاره به سیر تاریخی اعطای القاب از دوره‌ی باستان تا پایان قاجاریه و خرید و فروش آن، به کارکرد، ساختار القاب و افراد دارنده‌ی لقب «مشیرالدوله» پرداخته است. *تاریخ تشکیلات آستان قدس در عصر قاجار* به قلم رضا نقدی (۱۳۹۹) که در این اثر ضمن پرداختن به تاریخ اداری و مناصب و مشاغل مرتبط با آستانه، تعدادی از القاب رجال آستانه که توسط نویسنده شناسایی شده را از لحاظ ساختار دستوری به اسم فاعل، اسم مفعول، صفت مشبیه، مصدر و نیز از نظر محتوا و مفهوم القاب به چند دسته القاب مدیران مثل «صدر»، القاب برای کمک مثل «اعتضاد» و غیره تقسیم‌بندی می‌کند.

در زمینه‌ی مقاله‌ها می‌توان به «عناوین و خطاب‌های به‌کار رفته در اسناد آستان قدس رضوی در دوره صفویه» به قلم علی سوزنچی (۱۳۹۳) اشاره کرد. نویسنده در این مقاله ضمن اشاره به اهمیت کاربرد عناوین و خطاب‌ها به بررسی القاب و عناوین به‌کار رفته در آستان قدس براساس مشاغل آن‌ها پرداخته است، البته این بررسی محدود به دوره‌ی صفویه بوده و دوره‌های بعدی را در بر نمی‌گیرد.

در پایان‌نامه‌های دانشجویی در مقطع کارشناسی‌ارشد نیز به صورت جسته و گریخته به این موضوع پرداخته شده است. از آن جمله می‌توان به بررسی نقش و جایگاه مهرها در اسناد آستان قدس رضوی از دوره صفویه تا پایان قاجار از آمنه موسوی (۱۳۹۵) اشاره کرد. در این اثر مواردی چون تعریف مهر و ضرورت و تاریخچه مهر، نقوش، تزیینات، مهر صاحب‌منصبان، شاهان و شاهزادگان و القاب، شغل و سمت افراد در سجع مهر اسناد آستان قدس رضوی به چشم می‌خورد. پایان‌نامه‌ی دیگر تحت عنوان بررسی القاب و عناوین دیوانی رجال در عصر صفویه به قلم سیمین هاشمی (۱۳۹۵) است. نویسنده در این اثر پس از بررسی پیشینه القاب در ایران، به معرفی القاب رجال ایران در عصر صفویه پرداخته است. با توجه به مطالب فوق می‌توان دریافت که در مورد القاب آستان قدس در دوره‌ی قاجار پژوهش مستقلی صورت پذیرفته است. بررسی این موضوع با استفاده از اسناد آستان قدس رضوی در جایگاه بزرگ‌ترین تشکیلات مذهبی ایران، ما را در شناخت بهتر القاب رجال این تشکیلات یاری خواهد کرد.

تعریف مفاهیم اصلی پژوهش

لقب واژه‌ای عربی است که دلالت بر مدح یا ذم می‌کند. معادل پارسی سره آن، پاژنام است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۶، ذیل واژه) و برای تعظیم و احترام کسی پیش از اسم وی آورده می‌شود (معین، ۱۳۸۶، ذیل واژه). در معنای اصطلاحی این واژه نیز باید گفت، لقب به صورت متداول نام مستعار است که بر روی اشخاص گذاشته می‌شود. غالباً افراد در گذشته، بیشتر به نام مستعار خود معرفی می‌شدند. از آن جایی که بیشتر نام‌ها همانند بود، برای شناخت بیشتر و سریع‌تر افراد، لقب و عنوان داده می‌شد. این القاب یا انتسابی بود و یا توصیفی. انتسابی یعنی ارتباط فرد را به یک منطقه، شهر یا روستا معلوم می‌گردانید؛ مانند شهرت سهروردی که لقب معروف و انتسابی شیخ شهاب یحیی بن حبش بود و به شهر قدیمی و از بین رفته‌ی سهرورد در اطراف زنجان منسوب بود. توصیفی نیز یعنی شخص بنا بر صفت بارز و غالبی که در خود داشت، به آن لقب مشهور می‌شد؛ مانند لقب شیخ اشراق که لقب دیگر سهروردی است. این لقب به دلیل

پایبندی ایشان به فلسفه‌ی اشراق به وی اطلاق شده است، یا شمس‌الدین محمد که به دلیل حفظ آیات قرآن به حافظ ملقب شده است (شکوری، ۱۳۶۸: ۱۰۳).

گاهی القاب عام بوده و به افراد مختلف داده می‌شده است، نظیر «امیرالشعرا» و گاهی خاص مثل «ذوالریاستین» که فضل بن سهل سرخسی به آن مشهور بود. خواجه نظام‌الملک در سیاستنامه نگره‌داشتن لقب را بسیار مهم می‌داند (طوسی، ۱۳۳۴: ۱۵۲). احمد اشرف در مقاله‌ی «لقب و عنوان» نیز در این باره چنین می‌نویسد: «شاید بتوان ایرانیان را در این کار سرآمد ملل و اقوام دیگر دانست. رواج روزافزون القاب و عناوین در تمدن اسلامی نیز کار ایرانیان است (اشرف، ۱۳۶۸: ۲۶۷). در تاریخ ایران به‌ویژه قاجار القاب متعددی، با معنا یا بی‌معنا، به افراد داده می‌شد، به این سبب که صاحب القاب دارای امتیازات مادی یا شغل شوند.

القاب در دوره‌ی قاجار

روند استفاده از القاب در دوره‌ی قاجار نسبت به ادوار پیشین بسیار بیشتر بود. آقا محمدخان نیز، به تقلید از صفویه برای نخستین‌بار، لقب اعتمادالدوله را به صدراعظم خود حاجی ابراهیم‌خان کلانتر داد (مستوفی، ۱۳۲۴، ج ۱: ۵۸۸-۵۸۹). «اعتمادالدوله» اولین لقب اعطایی رسمی شاهان قاجار به حساب می‌آمد (نجاری، ۱۳۹۴: ۱۹). در عهد ناصرالدین‌شاه تا اواخر دوره‌ی میرزا یوسف صدراعظم، این موضوع شدت بیشتری پیدا کرد، و با صدارت امین‌السلطان این کار از قاعده و عرف خارج شد (مستوفی، ۱۳۲۴، ج ۱: ۵۸۹؛ مهدوی، ۱۳۸۸: ۱۹-۲۰). در عهد ناصری القابی که پسوند «سلطان» داشتند اهمیت خاصی پیدا کرد (سلیمانی، ۱۳۷۹: ۱۳). اعتمادالسلطنه در *المآثر و الآثار* در دو فصل از کتاب خود به ثبت القابی پرداخته که طبق گفته‌ی خودش در سال چهلم سلطنت ناصرالدین‌شاه رایج بوده است (اعتمادالسلطنه، ۱۳۹۰، ج ۲: ۱۳۱۲؛ اشرف، ۱۳۶۸: ۲۷۵).

اهمیت داشتن و استفاده از لقب در این زمان به‌گونه‌ای بوده که اغلب مورخان بر این باورند که داشتن لقب افتخاری نداشت؛ اما نداشتن آن سرشکستگی به همراه داشته است (دولت‌آبادی، ۱۳۷۱، ج ۴: ۳۹۷؛ سلیمی، ۱۳۸۹: ۱۲۹). بنا بر نظر فووریه (۱۳۸۵: ۲۳۹) «یک نفر در طی دوره‌ی خدمتگذاری چندین بار تغییر لقب می‌دهد و لقب سابق او دیر یا زود به کسی دیگر عطا می‌شود،

در نتیجه اگر این تغییر القاب را یادداشت نکرده باشند وقتی که یکی از این القاب را که با هم نیز غالباً تشابه دارند بشنوید نمی‌فهمید که صحبت از کیست». دیگر سیاحان نیز در سفرنامه خود بر این نکته تأکید کرده‌اند که اغلب عمال دولتی در دوره‌ی قاجار دارای لقبی بودند که به آن افتخار می‌کردند، چرا که این لقب را با فرمانی از سوی شاه دریافت می‌کردند؛ هرچند کار و حقوق منظمی نداشتند (دالمانی، ۱۳۳۵: ۲۹).

از دیگر مسائل مرتبط با القاب در این دوره موضوع فروش آن است، به‌گونه‌ای که بخشی از درآمد دربار و درباریان از همین راه به دست می‌آمد (دولت‌آبادی، ۱۳۷۱، ج ۴: ۳۹۷). این موضوع از سوی نویسندگان داخلی نیز به مطالبی جهت انتقاد از حکومت تبدیل شده بود (مراغه‌ای، ۱۳۸۵، ج ۱: ۸۲). مطالب فوق به خوبی نشانگر خرید و فروش القاب در میان طبقات مختلف افراد در دوره‌ی قاجار اعم از درباریان، صاحب‌منصبان، طبقات مذهبی، تجار و غیره است. در دوره‌ی ناصری اوضاع نابسامان گرفتن و دادن القاب به شرایطی رسید که مجبور شدند آن را منظم و مدون نمایند (اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۳، ج ۲: ۱۱۸۸-۱۱۸۹). در دوره‌ی دیگر شاهان قاجار نیز کمتر کسی بود که دستش به جایی برسد و لقب نداشته باشد (مستوفی، ۱۳۲۴، ج ۱: ۵۸۹). نکته‌ی حائز اهمیت دیگر این که القاب و استفاده از آن در این دوره دارای سلسله مراتب و تا حدی با مراتب شغلی هم‌بسته بود. رجال کشور غالباً یا پیش از ارتقای مقام یا هم‌زمان و یا بعد از آن که ارتقا می‌یافتند، لقب‌های متناسب با جایگاه شغلی به آن‌ها اعطا می‌شد. در نتیجه گاه رجال بزرگ در طول خدمت چندین لقب می‌گرفتند.

ساختار تشکیلات اداری آستان قدس رضوی در دوره‌ی قاجار

آستان قدس رضوی در جایگاه قطب مذهبی شیعه از اهمیت ویژه‌ای در مطالعات تاریخ ایران برخوردار است. تشکیلات اداری آستان قدس به نوعی متأثر از دربار مرکزی ایران و البته به‌منظور اداره‌ی امور حرم ایجاد گردید. بارگاه رضوی و موقوفات آن نیازمند افراد و مشاغلی بود که بتوانند آن را اداره نمایند؛ بنابراین در این تشکیلات مناصبی ایجاد گردید و به‌تدریج گسترش پیدا کرد. با به قدرت رسیدن شاهان صفویه از یک طرف و رسمی نمودن مذهب تشیع و توجه ویژه این

حکومت به ائمه (ع) و مراکز مذهبی داخل ایران از طرف دیگر، شهر مشهد، به‌ویژه بارگاه رضوی مورد توجه جدی قرار گرفت. موضوعی که منجر به شکل‌گیری تشکیلات اداری آستان قدس از اوایل دوره صفویه گردید. از چگونگی اداره‌ی حرم قبل از صفویه اطلاع زیادی در دست نیست (مؤتمن، ۱۳۴۸: ۲۲۴؛ جعفریان، ۱۳۷۹: ۲۴۵). پس از آنکه شاه طهماسب صفوی، حملات اوزبک‌ها را دفع و مشهد را تصرف کرد، املاکی در مشهد وقف نمود و متولی مخصوصی از جانب خود معین کرد و تمامی امور آستانه را به او واگذار کرد. از این زمان اداره‌ی حرم شکل دیگری به خود گرفت. در واقع از دوران صفوی مباشرت و تولیت امور آستان قدس رضوی تحت نظارت سلطان وقت قرار گرفت و وی شخصی از بزرگان کشور را به نیابت از طرف خود به عنوان متولی یا متولی‌باشی تعیین می‌کرد تا کارهای آستانه را از امور موقوفات و انتظامات داخلی به‌وسیله‌ی خدمه و عمال آستان قدس اداره کند: «تولیت آستان قدس رضوی از شئون سلطنتی و از افتخارات خاصه پادشاهان ایران قرار گرفته است که از جانب خود برای رونق و تنظیم امور آستانه از رجال عالی‌قدر و بزرگان کشور نایب‌التولیه تعیین و نصب کنند» (مؤتمن، ۱۳۴۸: ۲۵۶-۲۵۷). در واقع متولی مهم‌ترین مقام مذهبی در آستان قدس بود که وظایف متعددی بر عهده داشت (رفیعا، ۱۳۸۵: ۱۷۵-۱۷۶).

در دوره‌ی قاجار، ساختار تشکیلات اداری آستان قدس رضوی بسیار گسترده شد و افراد بیشتری در آن به فعالیت مشغول شدند. در این دوره متولی‌باشی‌های آستان قدس بیشتر از میان رجال حکومتی و شاهزادگان انتخاب می‌شدند. وظیفه‌ی متولی در این زمان مدیریت موقوفات و امور انتظامات داخلی حرم بوده که به‌وسیله‌ی عمال و خدمه تحت مراقبت او اداره می‌شد، همچنین بیشتر متولیان در این دوره هم‌زمان با منصب تولیت، والی خراسان بودند (نقدی، ۱۳۹۹: ۳۷۲). در واقع پس از منصب متولی، نایب‌التولیه بالاترین جایگاه در ساختار تشکیلات اداری آستان قدس را در اختیار داشت که از اواخر دوره‌ی صفویه شکل گرفت و در دوره‌ی قاجار به طور مشهودتری ادامه یافت (سوزنچی، ۱۳۸۵: ۱۱).

از دیگر مناصب و مشاغل مهم در تشکیلات اداری آستان قدس مناصب مربوط به کشیک‌ها بود که بخش عمده‌ی تنظیم امور آستانه را بر عهده داشتند. در نظام‌نامه‌های آستان قدس به جایگاه و تعداد آن‌ها به صورت کامل پرداخته شده است. در حرم رضوی هر کشیک یک نفر رئیس به نام سرکشیک داشته که نماینده و جانشین متولی در اماکن متبرکه بوده است. تهیه‌ی گزارش کار و ثبت در دفتر روزنامه و عرضه به تولیت، نظارت بر مخارج نقدی و جنسی خدمه، حضور و غیاب اعضای کشیک، نظارت بر تهیه‌ی غذا، سیاهه‌ی افراد کشیک از جمله وظایف سرکشیک بوده است (نقدی، ۱۳۹۹: ۱۳۶، ۱۳۷). از دیگر خدمه‌ی شاغل در کشیک‌های آستان قدس می‌توان به «خادم‌باشی»، «فراش‌باشی»، «دربان‌باشی»، «مؤذن‌باشی» و «کفشبان‌باشی» اشاره کرد.

با توجه به اسناد به جا مانده از دوره‌ی قاجار و رشد القاب درباری، در تشکیلات اداری آستان قدس نیز القاب متعددی به چشم می‌خورد که اکثر این القاب از لابه‌لای مهرها، پرداخت مواجب، تلگراف‌ها، برات و سندهای هزینه‌ی آستان قدس به دست آمده است. لازم به ذکر است که در برخی موارد برای القاب، شغل یا اسمی در نظر گرفته نشده است. اعطای القاب به طور معمول به شغل افراد، موروثی بودن لقب در بین افراد، توصیه‌ی فرد به متولی یا والی خراسان و وابستگی به خاندان‌های مهم در دربار بستگی داشته است. به عبارت دیگر همان نابسامانی در اعطای لقب که در ساختار سیاسی به چشم می‌آمد، در آستانه هم وجود داشت. اغلب اشخاص در آستان قدس دارای یک یا چند لقب بوده و این لقب را در خاندان خود حفظ می‌کردند. در اسناد آستان قدس تعداد ۱۳۷۴ لقب به دست آمده که حدود ۲۰۰ مورد در کتاب *القاب از کریم سلیمانی* به چشم می‌خورد و سایر القاب فقط در اسناد آستان قدس موجود است که در نوشته‌ی حاضر به کمک نمودار و اشکال برای نخستین بار معرفی و مورد تحلیل و ارزیابی قرار گرفته است.

دسته‌بندی القاب در دوره‌ی قاجار

آستان قدس رضوی با توجه به ماهیت شکل‌گیری آن، یک نهاد مذهبی به شمار می‌آید؛ ولی به دلیل ارتباطات گسترده با حکومت و نیز تلاش افراد برای بهره‌مندی از فیض حضور در این مکان مقدس، در اسناد مرتبط با این مجموعه - به‌ویژه در دوره‌ی قاجار - با اسامی و القاب متعددی مواجه هستیم که لزوماً وجهه‌ی دینی ندارند. به منظور شناسایی بهتر، القاب مورد استفاده در دسته‌بندی‌های مشخص و متمرکز از طریق نمودار و اشکال تفکیک شده‌اند. القاب موجود در اسناد شامل اسناد مرتبط با حکومت، گروه‌های نظامی و مهم‌تر از همه القاب مذهبی هستند.

الف) القاب مذهبی

با توجه به این نکته که بیشتر مشاغل آستان قدس رضوی به دلیل ماهیت کارکردی آن‌ها و ارتباط با حرم رضوی، مذهبی هستند، بنابراین القاب افرادی که در این مشاغل خدمت می‌کردند، در رده‌ی القاب مذهبی قرار داده شد. لازم به ذکر است گاهی این القاب متأثر از وظیفه‌ای که بر عهده داشته‌اند، دارای کلماتی با معانی مذهبی و گاه نیز فاقد این معنی هستند. به عبارت دیگر، گاه مشاغل و القاب معنای شفاف و مرتبطی با هم داشتند و از لقب، معنای شغل اعاده می‌شد و گاه نامرتب بودند. در بسیاری از مواقع دلیل نامرتب بودن لقب با شغل این بود که در دوره‌ی قاجار متولیان آستان قدس بیشتر از بین رجال حکومتی و نیز شاهزادگان انتخاب می‌شدند. به همین سبب تمامی این افراد پیش از انتصاب به این سمت صاحب لقب بودند. بررسی‌های انجام شده در مورد این دست متولیان نشان می‌دهد که هیچ‌یک از آنان در دروان تصدی متولی‌باشی حرم، لقبی دریافت نکرده‌اند. به همین جهت این القاب هیچ تسمیه و ارتباط خاصی با حرم و یا شغل مذهبی آن‌ها ندارد. تنها مورد استثنا، سید جواد حسینی است که به لقب ظهیرالاسلام ملقب بوده است. این لقب مذهبی، به سبب وابستگی این فرد به خاندان امام‌جمعه تهران به وی اعطا شده است. وی پس از درگذشت پدرش، سید زین‌العابدین، امام‌جمعه تهران، ملقب به ظهیرالاسلام گردید (نقدی، ۱۳۹۹: ۴۴۶). به دلیل جایگاه خاص تولیت در حرم تمامی القاب متولی‌باشی‌ها به شرح ذیل مورد بررسی قرار گرفت:

آصف‌الدوله شاهسون، آصف‌الدوله شیرازی، بنان‌السلطنه، دبیرالملک، رکن‌الدوله، سپهسالار، سهام‌الملک، سیف‌الدوله، صاحب‌دیوان، صدر‌الممالک، صدیق‌الدوله، ظهیرالاسلام، عضدالملک، عضدالدوله، فرمان‌فرما، قائم‌مقام‌التولیه، قوام‌الملک، مؤیدالدوله، مجدالملک، مدیرالدوله، مشیرالدوله، معین‌الملک، معین‌الدوله، مؤتمن‌الملک، نصیرالملک، نیرالدوله، وزیر نظام (سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سند شماره ۱۲۰۶۱۳/۱). شایان ذکر است که در برخی از موارد یک لقب توسط چند متولی مورد استفاده قرار گرفته که علت این امر گاهی نسبت‌های خانوادگی افراد با هم بوده است؛ مانند لقب «رکن‌الدوله» (همان: سند شماره ۱۲۰۶۱۳، ۲۴۰۴۸، ۲۳۷۱۳، ۲۹۸۹۹، ۲۰۳۶۵۹، ۲۲۵۲۵، ۱۷۷۶، ۱۵۳۷۶، ۲۴۰۰۰، ۲۲۱۰۶، ۶۲۸۶۰).

سرکشیک و خادم‌باشی

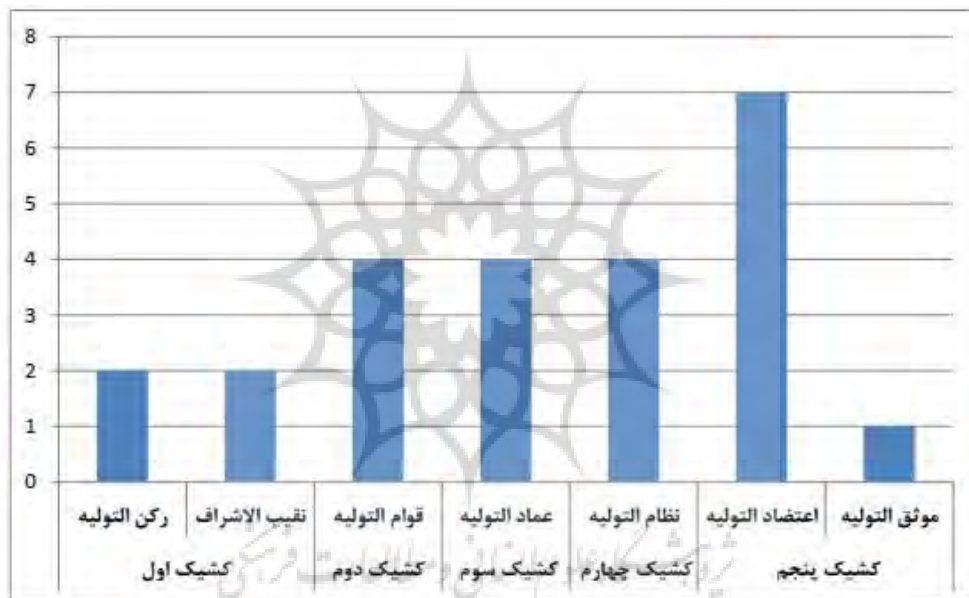
در دوره‌ی قاجار متصدیان امور آستانه عبارت بودند از: خادم، فراش، دربان، مؤذن و کفشبان که همگی تحت ریاست سرکشیک و خادم‌باشی، در پنج کشیک مراقب امور روضه‌ی رضویه بودند (مؤتمن، ۱۳۴۸: ۲۵۶). در نظامنامه‌ی ۹۰۷۵۸ شرح عملکرد خدمه‌ی کشیک ثبت شده است. شکل‌گیری کشیک‌ها از دوره‌ی صفویه آغاز گردید که در اواخر این دوره تعداد آن از سه به پنج کشیک افزایش یافت. در دوره‌ی نادرشاه افشار به دلیل سیاست‌های اقتصادی و مذهبی تعداد کشیک‌ها به سه کشیک کاهش پیدا کرد، اما کشیک خدمه‌ی حرم و عمارات مبارکه پس از قتل نادر به حالت گذشته درآمد (لمبتون، ۱۳۶۴: ۲۵۴) و طبق طومار علی‌شاه از ۱۶۰۱ ق بر مبنای پنج کشیک شامل خادم، فراش و دربان قرار داده شد که در پنج نوبت به انجام وظیفه می‌پرداختند.

سرکشیک‌ها، در مقام ریاست اهل کشیک از میان نجبا و خاندان‌های با اصالت انتخاب می‌شوند. (سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سند شماره ۹۰۷۵۸/۳). وظیفه‌ی سرکشیک‌ها مراقبت و نظارت بر وظایف خدمه تحت امر خود در نوبت کاری کشیک بوده است. از دیگر نکات مهم در مورد سرکشیکان، القاب آن‌هاست که غالباً به فرزندان، به صورت موروثی منتقل شده است. همانطور که در نمودار ذیل دیده می‌شود، در کشیک اول از لقب

رکن التولیه و نقیب الاشراف، در کشیک دوم لقب قوام التولیه، در کشیک سوم لقب عماد التولیه، در کشیک چهارم لقب نظام التولیه و در کشیک پنجم لقب موثق التولیه تنها القابی هستند که در دوره‌ی قاجار مورد استفاده‌ی سرکشیگان قرار گرفته و به صورت موروثی در میان آن‌ها حفظ و به دیگر افراد خاندان منتقل شده است.

در نمودارهای القاب که از این پس خواهد آمد، ستون افقی نشان‌دهنده‌ی القاب و ستون عمودی نشان‌دهنده‌ی درصد تکرار القاب در اسناد مورد استفاده است.

نمودار ۱. القاب سرکشیگان

(ترسیم نگارندگان: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سند شماره ۶۵۵۵، ۱۷۸۵۰، ۲۰۳۰۸، ۱۴۷، ۱۹۶۴۱، ۱۸۰۱۹، ۱۰۸۲۶، ۶۳۴۰۲، ۱۴۹، ۵۳۱۰۶).

در دوره‌ی قاجاریه در هر کشیک یک خادم‌باشی خدمت می‌کرده است. مقام آن‌ها پس از سرکشیگان قرار می‌گرفت و در اصل معاون او محسوب می‌شد. گاهی خادم‌باشی نیز نایب داشته و لقب و خدمت آن‌ها نیز در آستانه به صورت موروثی بوده است (نقدی، ۱۳۹۹: ۱۵۱). مطابق اسناد آستانه انتصاب موروثی لقب خادم‌باشی به ظهیرالاسلام و برادرش، مرحوم میرزا محمود که

نائب وی بوده، شاهدی بر این مدعاست (سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سند شماره ۱/۱۰۴۵۷۰).

نمودار ۲. القاب خادم باشی

(ترسیم نگارندگان: همان، سند شماره ۶۵۵۵، ۴۱۲۰۳، ۲۲۰۵۸، ۶۱۹، ۱۰۴۵۷۰، ۱۱۱۸۹، ۶۳۵۱۰، ۱۴۹، ۶۵۵۵).

همان‌گونه که از نمودار ۲ مشخص می‌شود، القاب مورد استفاده در هر کشیک مشخص و خاص است که این دسته از القاب نیز موروثی بوده است. در این میان القاب: اعتمادالتجار، معزز التولیه، دبیرالتولیه، ظفرتولیه، شمس‌العلماء، مدیرالتولیه، ثقه‌الاسلام به چشم می‌خورد که لزوماً دارای ارتباط معنایی نیستند و زیر چتر یک گروه خاص قرار نمی‌گیرند و به اصناف و طبقات مختلف اجتماعی اشاره دارند.

فراش باشی

در این دوره فراشان آستان قدس رضوی تحت خدمت فراش باشی خدمت می‌کردند. در مقطعی شاهد حضور فراش باشی گل هستیم که بر امور فراش‌باشیان و تعیین محل خدمت فراشان نیز نظارت داشته است (نقدی، ۱۳۹۹: ۱۷۲).

نمودار ۳. القاب فراش‌باشی

(ترسیم نگارندگان: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سند شماره ۱۰۳۵،

۱۱۱۲۰۷۰۶۵۵۵، ۱۲۱۸۸، ۲۲۵۱۲، ۴۲۴۵۴).

همانطور که نمودار ۳ نشان می‌دهد، پسوند «التولیه» بیشترین استفاده را در میان القاب فراش-باشیان به خود اختصاص داده است و به علاء، حاجب، رفیع، رفعت و نواب، افزوده شده و تنها مؤیدالوزاره از باقی القاب منفک شده است. در این شغل هم القاب، ارتباط معنایی خاصی ایجاد نمی‌کنند.

دربان باشی

دربان‌باشی منصبی از کشیک‌های آستانه است که: «حفاظت و حراست ابواب اقدس و عمارات صحن مقدس در روز و شب و حمایت از دربانان را برعهده داشته‌اند» (سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سند شماره ۳۹۵۴۷). با توجه به نمودار القاب دربان‌باشی می‌توان دریافت که فقط در کشیک دوم، دربان‌باشی کُل دارای لقب است، این امر نشان می‌دهد که همگی صاحب‌منصبان در آستانه الزاماً دارای لقب نبوده‌اند (همان، سند شماره ۴۱۷۷۶، ۱۷۸۸۰، ۱۷۷۲۵، ۱۰۴۶۳۵، ۱۹۳۹۰، ۶۵۵۵، ۱۲۰۹۲). اسناد حکایت از این امر دارد که دربان-باشیان از جایگاه بسیار مهمی برخوردار بوده‌اند. این نکته در سند شماره ۱۰۴۶۳۵ مرکز اسناد

آستان قدس رضوی - تصویر شماره ۲ پیوست - قابل مشاهده است. از دیگر خدمه‌ی آستانه که در ارتباط با دربان‌باشی قرار می‌گرفت، دربان است که وظایفی چون نظافت صحن‌ها و خارج رواق‌ها را روزی پنج نوبت برعهده داشته است (عطاردی، ۱۳۷۱، ج ۱: ۳۱۸). این شغل هم با القاب اسعدالتولیه، نصیرالتولیه، انتظام دفتر، عین‌الدوله، رفیع‌الملک، مجدالتولیه، مخیرالتولیه، امجدالتولیه، شجاع‌السادات و معین‌نظام در اسناد مزین شده است.

نمودار ۴. القاب دربان

(ترسیم نگارندگان: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سند شماره ۱۰۴۶۲۹، ۱۷۸۳۳، ۱۷۲۲۱، ۲۲۲۲۸۰، ۱۷۹۹۷، ۱۸۵۱۳، ۴۳۷۶۵، ۱۷۵۹۸، ۱۶۶۳، ۱۰۸۶ (۱)).

خادم

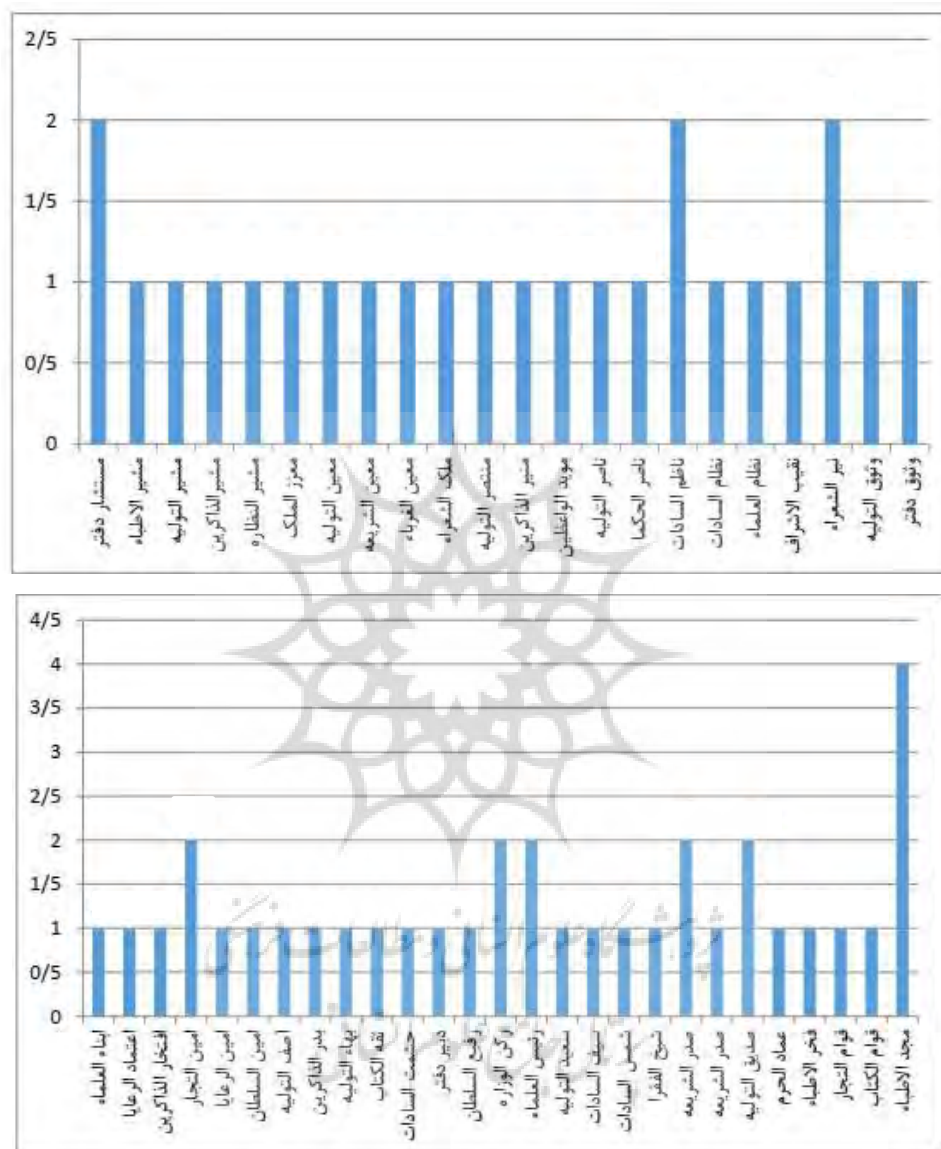
خدمت در آستان مقدسه و بیوتات متبرکه که از زمان‌های بسیار قدیم معمول بوده است. بر اساس اسناد و شواهد تاریخی گروهی از مردم عادی و اعیان در آستانه افتخار خدمت داشته که در رواق‌ها و حرم مطهر وظیفه‌ی نظافت، شستشو، جاروب‌کشی و زدودن گردوغبار از فضا را بر عهده داشته‌اند (عطاردی، ۱۳۷۱: ۳۱۷). از میان کشیک‌های آستانه بیشترین القاب دارای شغل، مربوط به خدام آستان قدس با تعداد تقریبی ۳۲۳ نفر است که به مهم‌ترین القاب آن‌ها در ذیل اشاره می‌شود. برخی از آن‌ها صاحب‌منصبان آستان قدس و دربار هستند که به عنوان شغل دوم، خادم

آستانه بوده‌اند. معمولاً صاحب‌منصبان درباری که به شغل خادم آستانه مفتخر بودند، اشخاصی را در مقام نایب‌الخدمه‌ی خود در محل خدمت تعیین می‌کردند.

کشیک اول

همان‌گونه که در نمودار ذیل مشهود است، در اسناد دوره‌ی قاجار از میان خدام کشیک اول ۵۰ لقب شناسایی شده است که از این تعداد در القاب امین‌التجار، رکن‌الوزاره، رئیس‌العلماء، صدرالشریعه، صدیق‌التولیه، مجدالاطباء، نیرالشعرا، مستشار دفتر، نظام‌السادات شاهد تکرار لقب هستیم. با توجه به اسناد بررسی شده در میان خدام کشیک اول، اسامی مربوطه؛ به دو صورت اسامی دارای لقب و بدون لقب ذکر شده‌اند. این امر نشان می‌دهد که همه‌ی اسامی در کشیک‌ها دارای لقب نبوده‌اند. در این فهرست، برخی اسامی با القابی با پسوند التولیه - که منحصرأ مربوط به آستان قدس است - به چشم می‌خورد که تعداد آن‌ها ۸ لقب است.

نمودار ۵. القاب خدام کشیک اول

(ترسیم نگارندگان: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سند شماره ۱۶۹۰۲، ۱۰۶۹۷، ۱۷۸۳۸، ۱۱۹۷۰، ۲۱۳۸۲، ۴۳۶۶۳، ۴۹۲۰، ۴۴۲۸۹، ۱۶۹۰۲، ۱۰۸۷۰، ۱۷۸۴۰، ۶۵۵۵، ۴۱۳۷۸، ۱۶۸۸۵، ۱۸۰۲۳، ۱۷۴۸۶، ۱۶۵۲۶، ۱۰۶۹۲، ۱۶۱۴۳، ۱۱۱۶۵، ۱۱۳۹۳، ۱۸۴۳۳، ۱۶۵۲۶، ۱۰۸۷۲، ۱۱۱۶۵).

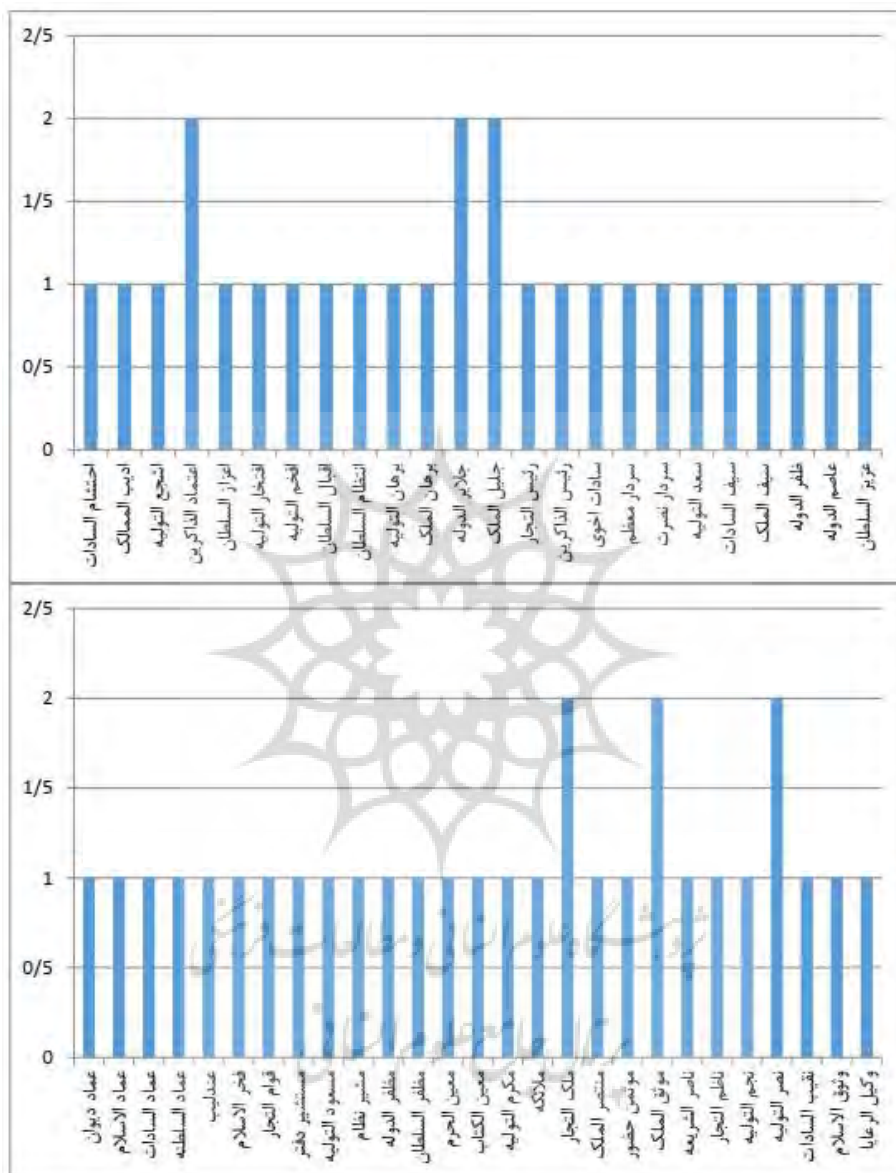
کشیک دوم

با توجه به بررسی‌های صورت‌گرفته در اسامی خدام کشیک دوم ۵۳ اسم همراه لقب به دست آمد که از این تعداد ۴ لقب به همراه پسوند التولیه ذکر شده و ۶ لقب تکراری نیز در آن‌ها به چشم می‌خورد که شامل القابی چون اعتمادالذاکرین، جلایرالدوله، جلیل‌الملک، ملک‌التجار، موثق‌الملک و نصرالتولیه است (خدام کشیک دوم، به علت تعداد زیاد، در دو نمودار بررسی شده‌اند).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نمودار ۶. القاب خدام کشیک دوم

(ترسیم نگارندگان: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سند شماره ۱۱۳۹۰،

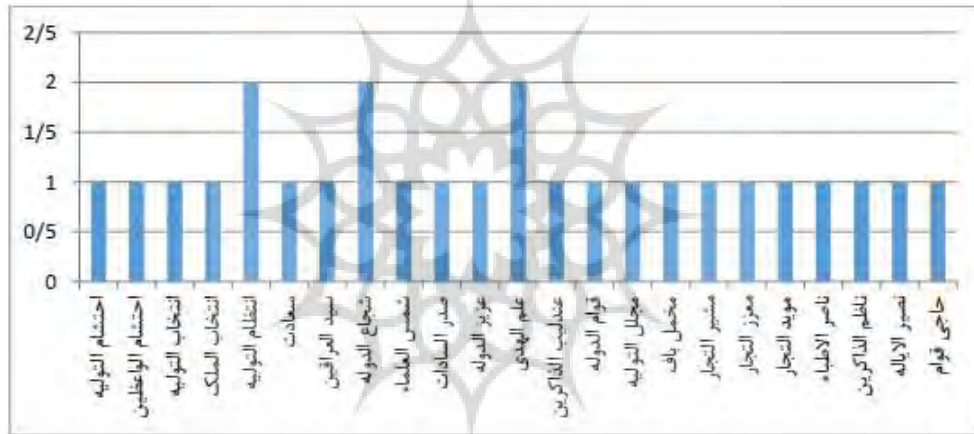
۶۵۳۳۴، ۱۷۹۹۸، ۱۶۷۴۶، ۱۷۳۸۰، ۱۱۱۶۸، ۱۷۶۵۱، ۱۰۸۸۹، ۱۱۱۳۵۵، ۱۷۷۸۹، ۱۱۱۹۰، ۴۳۷۳۷، ۴۳۷۳۷، ۱۷۵۱۵،

۴۳۷۵۱، ۱۷۸۳۷، ۶۵۳۳، ۶۳۵۹، ۴۴۳۳۱، ۱۷۲۴۰، ۴۳۷۴۳).

کشیک سوم

القاب مربوط به خدام کشیک سوم شامل ۲۳ لقب است که لقب‌هایی نظیر انتظام‌التولیه، شجاع‌الدوله و علم‌الهدی در این کشیک دارای تکرار می‌باشد. نکته جالب توجه در کشیک سوم این است که گاه از جانب والی خراسان به خدام این کشیک القابی داده شده است. برای نمونه در طی حکمی از طرف والی ایالت خراسان، خدمت خادمی کشیک سوم و نیز لقب حاجی‌قوام به حاجی میرزا علی‌اکبر داده شده است (سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سند شماره ۴۰۰۲۶/۱).

نمودار ۷. القاب خدام کشیک سوم

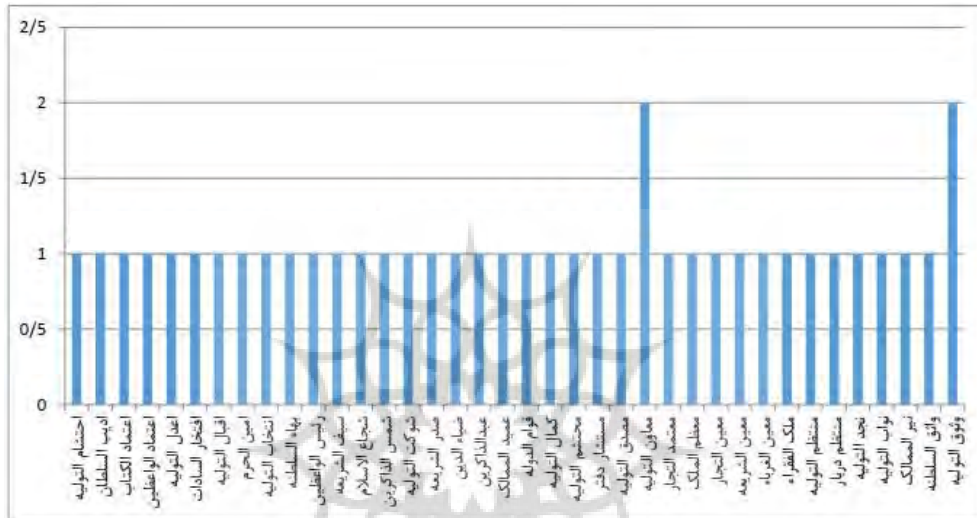
(ترسیم نگارندگان: همان، سند شماره ۱۶۹۰۲، ۱۷۸۸۰، ۱۰۸۹۹، ۴۳۷۹۶، ۱۶۸۵۴، ۲۲۱۴۷، ۶۳۳۷)

۱۵۹۰۸، ۱۰۸۳۶، ۴۳۷۵۷، ۴۳۸۱۲، ۱۷۳۴۲، ۴۳۷۹۰، ۶۵۵۵، ۲۲۵۴۷، ۱۶۵۲۶، ۱۰۴۵۶۹، ۱۸۰۵۰، ۴۳۸۴۹.

کشیک پنجم

در بررسی القاب خدام کشیک پنجم ۴۰ لقب و دو تکرار در لقب معاون التولیه و وثوق التولیه قابل مشاهده است که در قالب نمودار ذیل به تصویر کشیده شده است.

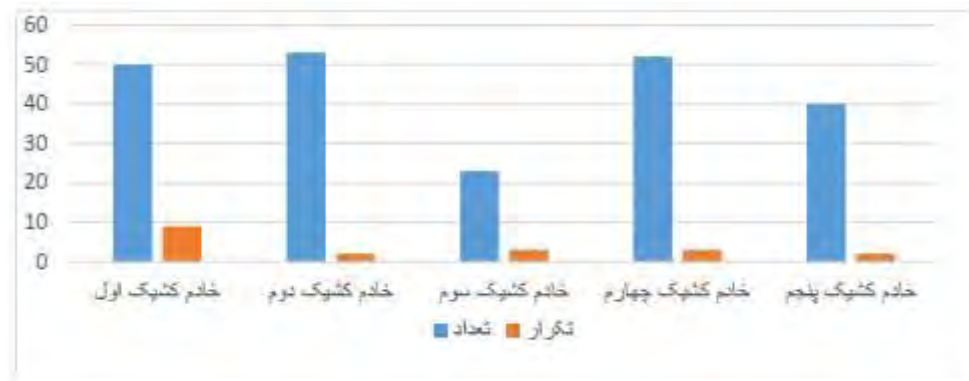
نمودار ۹. القاب خدام کشیک پنجم

(ترسیم نگارندگان: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سند شماره ۱۷۲۰۵، ۶۵۵۵، ۱۱۰۲۰، ۱۷۵۲۱، ۱۷۴۰۴، ۱۱۱۰۴۹، ۲۱۹۱۶، ۱۱۱۶۷، ۱۷۵۱۵، ۱۱۰۱۹، ۲۱۷۴۹).

همان‌طور که در نمودار ذیل مشاهده است، بیشترین خدام دارای لقب مربوط به کشیک دوم و چهارم و کمترین آن مربوط به کشیک سوم است. باقیمانده‌ی خدام نیز به تعداد ۳۲۳ نفر شامل خادم ضریح، خادم ساعت و خادم حرم هستند.

نمودار ۱۰. تعداد القاب خدام هر کشیک و وضعیت تکرار برخی القاب

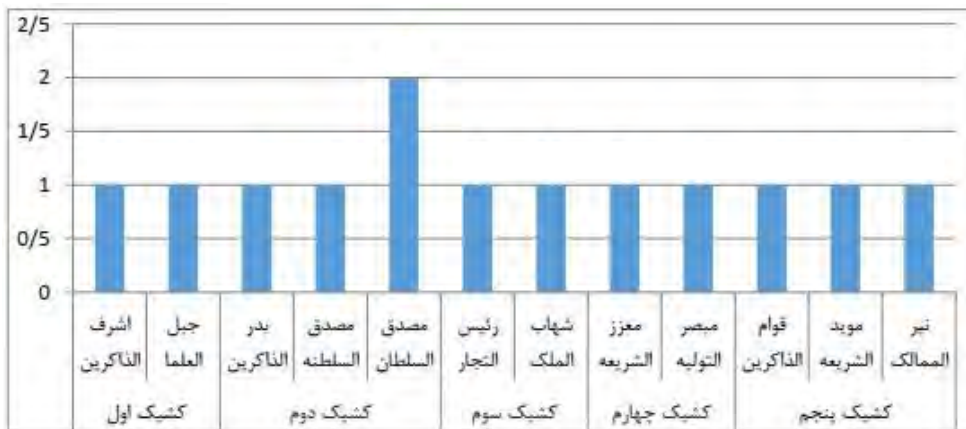

(ترسیم نگارندگان براساس یافته‌های تحقیق)

فراش

از دیگر مناصب و مشاغل در تشکیلات اداری آستان قدس، مناصب مربوط به فراشان بود که بخشی از تنظیم امور آستانه را بر عهده داشتند. فراشان در هر محلی از آستانه متوقف بودند که در صورت به سرقت بردن هر وسیله‌ای از محله، فراش ضامن بود که پس از یافتن و محافظت از اسباب این مکان، روز دیگر به فراش کشیک بعدی تحویل دهد (سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سند شماره ۹۰۷۵۸/۱۰).

نمودار ۱۱. القاب فراش

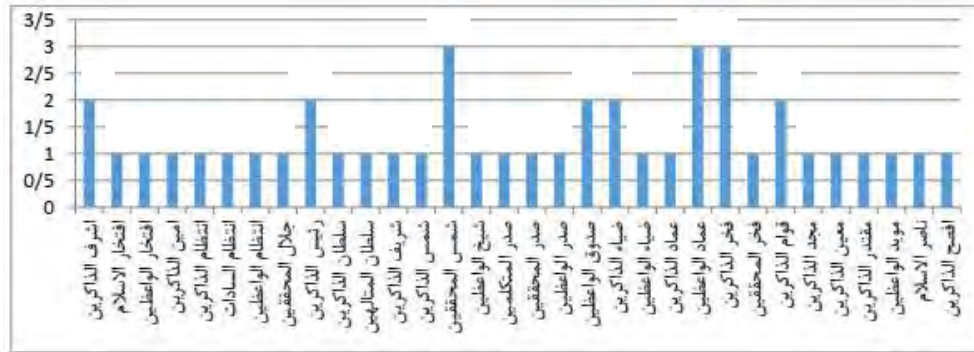

(ترسیم نگارندگان: همان، سند شماره ۴۵۱۵۲، ۴۳۷۶۲، ۴۳۸۳۹، ۱۰۹۰۶، ۲۱۷۰۱، ۱۱۵۶۶، ۴۳۶۹۴، ۱۱۳۲۴، ۶۵۵۵، ۱۷۵۹۶).

روضه خوان

با توجه به جایگاه خاص برخی مناصب آستانه در ارتباط مستقیم با حرم، برخی مشاغل و مناصب از جایگاه مذهبی ویژه‌ای برخوردار بوده‌اند. از این دست مشاغل مذهبی آستانه می‌توان به صدرالحفاظ، خطیب، پیشنماز، نایب‌الزیاره، نایب‌الخدمه، حافظ، واعظ، ذاکر، روضه‌خوان، مدرسان و مشاغل مربوط به ضریح مطهر رضوی اشاره کرد. یکی از مراسم حرم، تلاوت قرآن بوده که توسط قاری و حافظ در نقاط مختلف آستانه از جمله دارالحفاظ، دارالسعادة، مسجد بالاسر، توحیدخانه و بر سر مقابر انجام می‌شده است. از جمله القاب صاحب‌منصبان، قاریان و حافظان قرآن می‌توان به خطیب، نایب‌خطیب، صدرالحفاظ، نایب‌الصدر اشاره کرد؛ که همه‌ی آن‌ها زیر نظر سلطان‌القرا یا رئیس حفاظ مشغول به کار بودند. خطیب، ریاست قاری قرآن را برعهده داشت و در صبح و شب در حرم تلاوت قرآن می‌نمود (مؤتمن، ۱۳۴۸: ۲۵۶). زیارت‌نامه‌خوان‌ها نیز زیر نظر زیارت‌نامه‌خوان‌باشی به خواندن زیارت در حرم می‌پرداختند. نایب‌الزیاره نیز به نیابت از زیارت‌نامه‌خوان وظیفه‌ی خواندن زیارت‌نامه را در حرم انجام می‌داده است (نقدی، ۱۳۹۹: ۱۹۷).

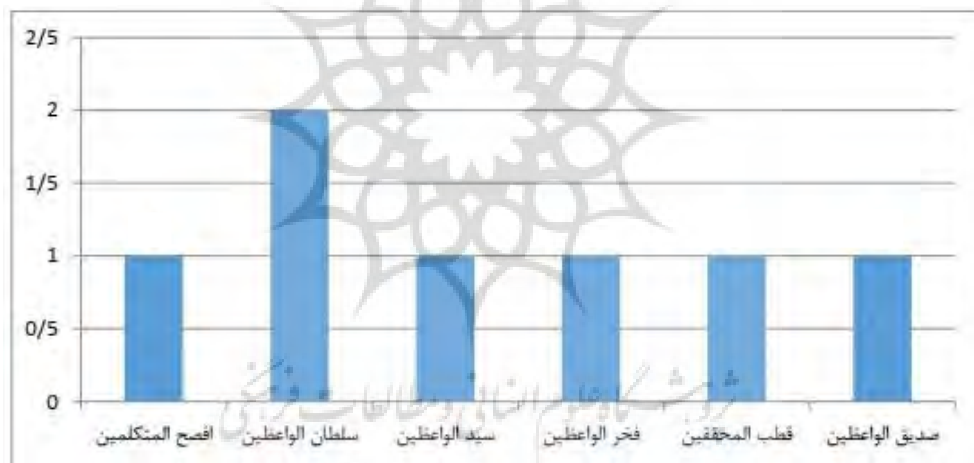
نمودار ۱۲. القاب روضه‌خوان

(ترسیم نگارندگان: همان، سند شماره ۳۰۵۴۶، ۴۴۳۹۷، ۴۲۰۶۸، ۱۹۶۰۹، ۴۱۵۶۳، ۴۱۵۶۶، ۲۹۸۵۸،

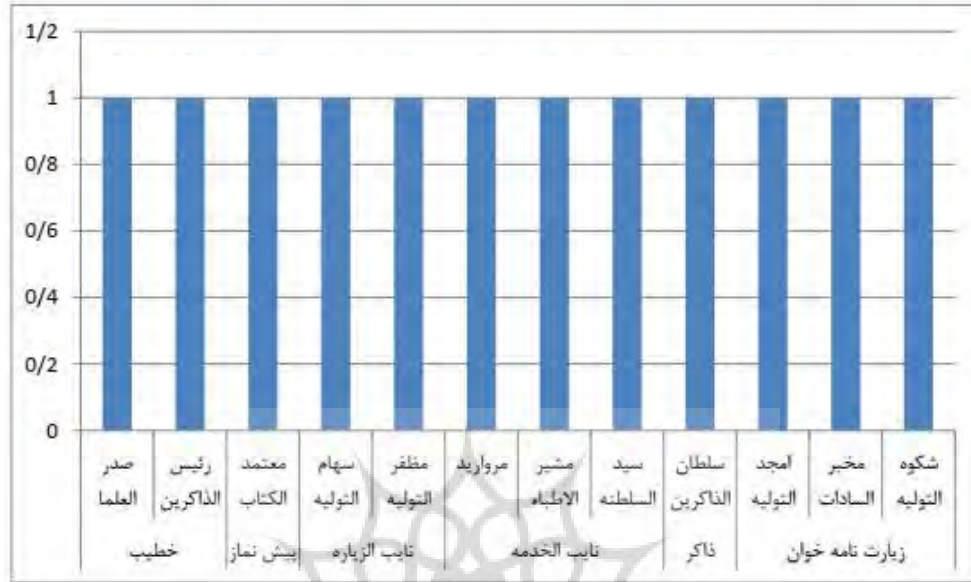
۴۵۱۷۸، ۶۵۵۵، ۲۹۹۳۵).

نمودار ۱۳. القاب واعظ

(ترسیم نگارندگان: همان، سند شماره ۲۰۶۲۶۵، ۴۱۰۹۴، ۲۴۷۸۳، ۲۰۴۰۶۸، ۲۵۷۴۷، ۶۳۰۵۵).

نمودار ۱۴. القاب خطیب، پیش‌نماز، نایب‌الزیاره، نایب‌الخدمه و ذاکر

(ترسیم نگارندگان: همان: سند شماره ۱۷۱۷۷، ۴۳۸۲۷، ۵۳۱۰۶، ۱۷۴۸۴، ۱۷۰۰۹، ۳۱۶۹۰، ۴۳۸۱۲)

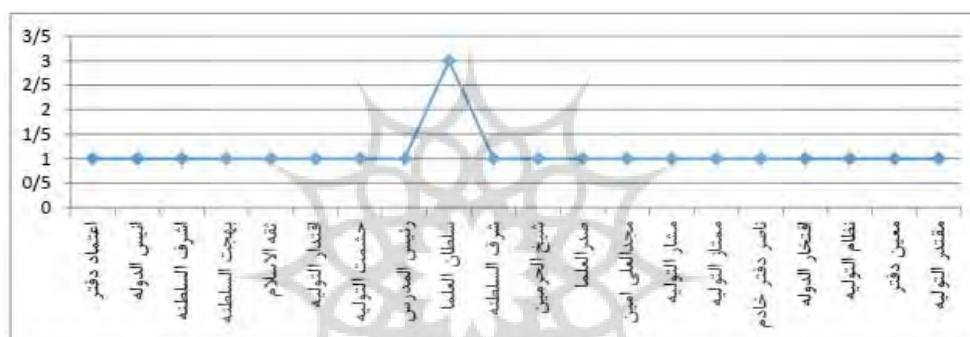
(۱۷۸۰۵، ۱۷۸۳۷، ۱۹۹۷۹)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

کلیددار ضریح

از دیگر مشاغل مهم در حرم رضوی، منصب کلیددار ضریح بوده که معمولاً از میان روحانیون، محترمین و موظفین آستانه انتخاب می‌شده است. وی وظیفه‌ی باز و بسته کردن قفل ضریح را برعهده داشته است (مؤتمن، ۱۳۴۸: ۳۰۹). از سایر مشاغل مربوط به ضریح مطهر رضوی می‌توان به کلیددار، دربان، ناظر، مشرف، معاون، فراش، امین، ناظم خادم و خادمه اشاره کرد که از این میان تنها در لقب سلطان‌العلماء شاهد استفاده‌ی سه نفر از لقب کلیددار ضریح هستیم.

نمودار ۱۵. القاب کلیددار ضریح

(ترسیم نگارندگان: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سند شماره ۱۰۳۷۲۸، ۶۵۵۵، ۱۷۸۵۰، ۱۹۳۶۶، ۱۸۳۰۷، ۱۰۴۵۷۶، ۳۹۸۶۳، ۱۰۳۷۲۸، ۱۷۳۳، ۳۹۷۵۳).

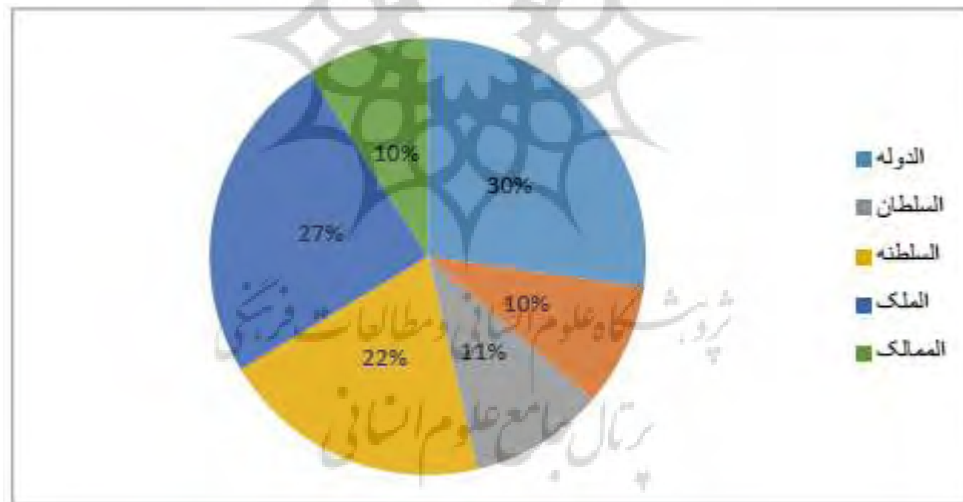
مدرس

در آستان قدس رضوی در زمان‌های مختلف تدریس علوم و معارف برای کودکان و بزرگسالان معمول بوده و پیوسته مدرسانی به تدریس فقه و تفسیر قرآن می‌پرداخته و حقوق و مزایایی دریافت می‌کرده‌اند (عطاردی، ۱۳۷۱: ۳۷۰). اسناد تاریخی به همراه اسامی و القاب مدرسان شاهی بر این مدعاست. در این زمینه می‌توان به تعلیقه‌ی اعطای لقب مستشارالتولیه، به محمدرضا، مدرس آستانه، در ۱۲۹۵ق اشاره کرد که برقراری سالیانه ۷۵ تومان نقد و ۱۰ خروار جنس به صیغه‌ی مواجل در حق مشارالیه را برقرار می‌سازد (همان، سند شماره ۴۰۸۷۰/۲).

ب) القاب حکومتی و سیاسی

در دوره‌ی قاجار علاوه بر القاب اختصاصی که به افراد مهم و شاخص اعطا می‌شد، شاهزادگان، درباریان، رجال سیاسی نیز ملقب به القابی با پسوند السلطان، السلطنه، الدوله، الملک و الممالک بودند (اشرف، ۱۳۶۸: ۲۶۹ - ۲۶۸). در این دوره استفاده از القاب به اوج خود رسید که غالباً با وراثت و از طریق پدر به فرزندان انتقال یافته است. آنچه باعث سختی کار محققان می‌شود، اینکه گاهی یک لقب به چندین نفر داده می‌شده است. این امر در بسیاری از موارد سبب خطای محقق در فهم صحیح القاب و گاه کاربرد نادرست آن‌ها به جای یکدیگر شده است. نمودار ذیل نشان‌دهنده‌ی بیشترین و کمترین القاب دارای این پسوندها در اسناد آستان قدس است، همان‌طور که قابل مشاهده است، بیشترین مورد استفاده از پسوند الملک و کمترین آن مربوط به پسوند الممالک است. تصویر ۳ پیوست نمونه‌ای از اسناد دارای پسوند "الدوله" می‌باشد.

نمودار ۱۶. درصد پسوندهای به کار رفته در القاب

(ترسیم نگارندگان. سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سند شماره ۱۲۲۵۷۱).

در تقسیم‌بندی دیگری از القاب در اسناد آستانه، دو دسته القاب مشاهده می‌کنیم که مربوط به آستان قدس و مناصب حکومتی است. شایان ذکر است که در میان اسناد فوق تعدادی از القاب به چشم می‌خورد که در خصوص آستان قدسی یا حکومتی بودن آن‌ها شناختی حاصل نگردید، لذا در دسته‌بندی فوق به نام اسناد نامشخص تقسیم‌بندی شد. طبق نمودار ذیل اسناد آستانه بیشترین تعداد را به خود اختصاص داده است، به طوری که در ۵۰۸ مورد از این اسناد، لقب آستان قدس در اسامی صاحب‌منصبانی که تعدادی مستقیماً لقب خود را از تولیت وقت و تعدادی از شاه وقت دریافت کرده‌اند، به چشم می‌خورد.

ج) القاب نظامی

در میان اسناد آستان قدس، اسناد دیگری نیز به چشم می‌خورد که در آن القابی نوشته شده است که ظاهری نظامی دارند. لازم به ذکر است که اکثر این القاب از طریق دربار به اشخاص داده شده و در اسناد آستان قدس سهمی از اعطای این القاب به چشم نمی‌خورد. از جمله این القاب می‌توان به ساعدالدوله، سالار نصرت، سپهدار اعظم، سردار منصور، سردار اسعد و سردار اعتضاد اشاره کرد.

در میان مجموعه اسناد آرشیو آستان قدس در ذیل القاب نظامی، به نمونه‌هایی از این دست می‌توان اشاره کرد:

- در سندی به سال ۱۳۲۷ ق برای درخواست لقب شجاع نظام و منصب سرتیپ قورخانه از ارض اقدس (آستان قدس رضوی) به دارالخلافه‌ی تهران به آصف‌السلطنه، وزیر قورخانه نامه زده شده است (سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سند شماره ۵۴۴۶۶).
- فرمان ناصرالدین‌شاه در ۱۳۱۰ ق برای اعطای لقب به حسین قلی خان، سرتیپ اول رئیس کل تلگراف‌خانه‌ی ممالک محروسه به لقب «مخبرالملک» (همان، سند شماره ۱۴۲۱۰۴).
- فرمان احمدشاه برای اعطای لقب سالار امجد به میرزا عباس خان به سبب مراتب لیاقت وی پس از تصویب نظر وثوق‌الدوله، رئیس‌الوزرا و استدعای سپهدار اعظم، وزیر جنگ (همان، سند شماره ۱۴۲۱۳۶).

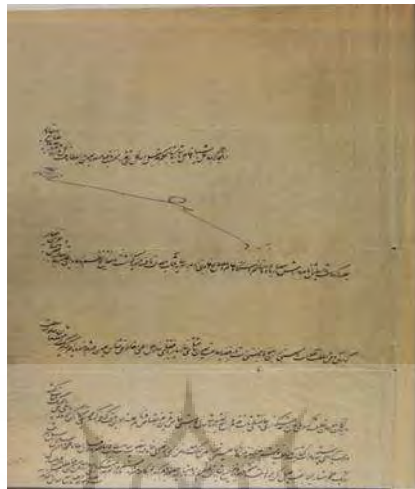
در میان این دست از القاب باید اشاره کرد که القاب دیگری نیز وجود دارد که خودِ القاب، ظاهری نظامی نداشته، اما دارندگان این القاب نظامی هستند. از این دست القاب می‌توان به مواردی چون شجاع‌السلطان، رئیس اداره‌ی نظمیه‌ی خراسان؛ شهاب‌الممالک، رئیس توپخانه؛ صدرالاشراف، رئیس عدلیه؛ مجدالتولیه، کمیسر اداره‌ی نظمیه؛ مصدق‌الدوله، رئیس ایالتی نظمیه‌ی خراسان؛ نصرت‌الملک، میرپنج؛ لواء‌الدوله، امیرتومان؛ اعتصام‌الدوله، محمد صادق خان، سرتیپ صدیق‌الحرم، رئیس کل نظمیه خراسان اشاره کرد (پیوست، تصویر ۴، همان، سند شماره ۲۸۸۶/۱). با توجه به اسناد موجود در این زمینه می‌توان دریافت که القاب به تناسب کارکرد نظامی و سیاسی‌شان، موجب امتیاز افراد نسبت به سایر اشخاص بدون لقب می‌شده است.

نتیجه

هم‌زمان با گسترش استفاده از القاب در ایران عهد قاجار، آستان قدس رضوی نیز از این امر مستثنا نبوده و رواج القاب در میان کارکنان آستانه به چشم می‌خورد. بررسی القاب در آستان قدس حاکی از وجود شباهت‌های القاب آستانه با القاب رایج در دربار قاجار است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که القاب در آستان قدس بسیار متنوع بوده و پرتکرارترین لقب در میان تمامی القاب مربوط به لقب اعتمادالتولیه و سایر پسوندهای مشابه آن است. به‌طور کلی ابتکار استفاده از پسوند التولیه در ساخت القاب به‌صورت اختصاصی برای حرم رضوی و نیز در ادامه سایر بقاع متبرکه مذهبی از چشمگیرترین مواردی است که در اسناد آستانه مشهود است. موضوعی که تا انتهای این دوره مورد عنایت و توجه خاص حکومت، رجال و متولیان آستان قدس بوده است، به‌گونه‌ای که در اکثر موارد تبدیل به پسوند اصلی و درجه‌ی اول این مجموعه گردید. در واقع رقابت بر سرگرفتن این دسته‌ی خاص از لقب‌ها با توجه به جایگاه ویژه آن در آستان قدس و نیز پاداش دریافتی همراه با اعطای لقب، سبب گردید که بیشترین تعداد القاب مورد استفاده، لقب‌هایی با پسوند "التولیه"؛ باشد. از دیگر نکاتی که در مورد القاب استفاده شده در آستان قدس قابل مشاهده است بحث وراثت این القاب در خاندان‌ها بوده است که گاهی همراه با شغل و گاهی نیز به‌صورت تنها لقب به فرزندان منتقل می‌شده است. از دیگر ویژگی‌های القاب در این مجموعه اعطای لقب همراه با شغل است. القابی که گاه متناسب با شغل فرد و گاهی نیز بی‌ارتباط با این موضوع بوده است. در این بین بیشترین مشاغلی که از لقب برخوردار بوده‌اند، خادمان حرم در پنج کشیک بودند که بیشترین استفاده از لقب‌ها متعلق به کشیک چهارم بود. اکثر این القاب از سوی شاهان و نیز متولیان آستانه که در بیشتر اوقات در کنار تولیت، متصدی ولایت خراسان نیز بوده‌اند، در طی احکامی اعطا می‌شده است. در حقیقت القاب تا زمانی که طی این احکام ثبت نمی‌شد، جنبه‌ی رسمی و اجرایی به خود نمی‌گرفت. در واقع پژوهش حاضر نشان می‌دهد که بین القاب متنوع و مشاغل اداری آستانه مبارکه لزوماً ارتباط معناداری وجود ندارد، اما با اطمینان می‌توان اشاره کرد، در این نهاد مذهبی، تمامی مشاغل از القاب - مرتبط یا نامرتب - برخوردار بوده‌اند.

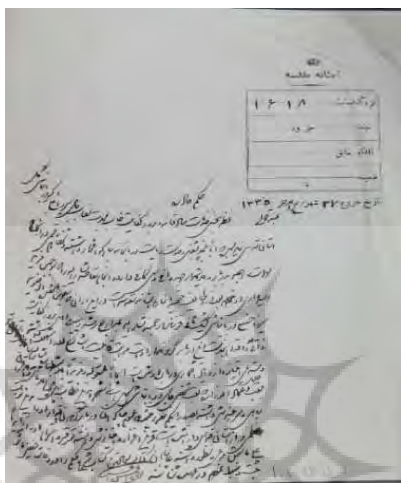
پیوست‌ها

(تصویر ۱)

«از آنجاکه جاعل اشیاء و فاعل مایشاء بحکم قد جعل الله لكل شیء قد را نخست وجود مسعود همیون ما را بمطاوعت کل ما ازاد و امر در حدود طبایع و مقادیر جلوه گر ساخت و اسایش انام و آرامش امصار و بلاد و مناظم دستگاه عالم و مصالح رفاه بنی ادم را در سایه آفتاب معدلت تا ممهّد و مؤید گذاشت و مفاتیح نظم و ربط مداین این ظاهره و مقالید فیض وسط خزاین ضمایر که برتق و فتق سلطنت صورت و معین بر این منطو و مبنی است در قبضه بسط همیون شاهنشاهی نهاد مایر اقتضای نهاد ظل الاهی بر خاطر حق شناس همیون ملتزم فرموده ایم که هر یک از ... خانواده سلطنت و نزدیکان دودمان خلافت که در طی مدارج خدمتگذار یو جانفشانی ثابت قدم و راسخ العقیده باشد ببدل موهبتی خاص قرین عز اختصاص فرمائ علیهذا درین وقت که هم اکرم محمد تقی میرزا رکن الدوله داعی حق را لبیک اجابت گفته و برحمت ایزدی پیوسته و مراتب کفایت و لیاقت نور چشم عز ارجمند نامدار کامکار علینقی میرزا عین الملک معروض رای انور همیونی افتاد لهذا بتصویب جناب مستطاب قواما للعز و الافتال ... للمجد و الاجلال اجل اشرف اتابک اعظم مشارالیه را بلقب جلیل رکن الدوله ملقب و مفتخر فرموده و نیز جمیع امتیازات

آن مرحوم را در ... مشارالیه اعطا فرمودیم که بمراحل کامله خسروانه مستظهر^۱ بوده بمراسم خدمتگذاری بردارد جنابان مستوفیان عظام شرح فرمانمبارک را ثبت و ضبط نموده در عهده شناسند شوال المکرم ۱۳۱۸» (سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سند شماره ۱۲۰۶۱۳/۱).

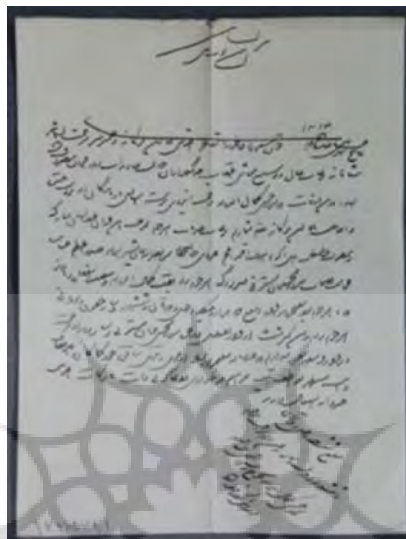

(تصویر ۲) حکم صادره

«بسمه تعالی نظر بخشی خدمات صادقانه و بروز کفایت جناب مجدت نصاب حاجی میرزا علی اکبر دربانباشی کل آستان قدس زیده مجده که اباعنجد بشغل و خدمت ریاست دربانخانه مبارکه افتخار داشته و شخصاً هم قسمی در انجا مهمات راجعه بدربار ولایتمدار جهه وافی و سعی کافی دارد و انجام مقاصد مشارالیه را که موجب مزید امیدواری او خواهد بعد از وظایف حتمیه امناء آستانه مقدسه است در این اوان که مقرب الحضرة الرضویه میرزا حسنعلی دربانباشی کشیک ثانی فرزند ارجمند مشارالیه بمدارج رشد رسیده و اول بروز کفایت ذاتی و اقدام بخدمت این دربار گردونمدار ... مراتب قابلیت و شایستگی او را مشهود داشته و مستدعی امتیاز و ازدیاد افتخاری دربار او شده است ایجاباً مقبوله و مزیداً لاستظهاره مشارالیه بلقب اعتمادالوزاره که لقب شخص حاجی دربانباشی کل است مفتخر و بدین خطاب نبیل بین الایالتی والاشاهی والاقران پناهی و ... داشته بصور اینحکم مقرر میشود که عموم چاکران دربار گردون اقتدار او را بدین نوبت عظمی

۱. تکیه بر یاری کسی داشتن، یاری خواننده.

که از آستان قدس دارا نشده است قرین اعزاز و امتیازش دانسته توقیر و احترام او را زایداً مرعی و منظور داشته عالیجنابان کتاب سعادتاکتساب شرح حکم را در دفاتر فیض مائر ثبت و ضبط نموده در عهده شناسند جواد حسنی حسینی» (همان، سند شماره ۱۰۴۶۳۵).

(تصویر ۳)

سررشته سنه یونیت نیل ۱۳۲۴ فرمان

«بتاریخ شهر ذی قعدة الحرام چون همواره خاطر ... اقدس همایون ملوکانه و ... مرحمت می باشد شاهانه برعایت حال و توشیح معاش اعقاب خدمتگذاران دولت جاویدان روز افزون مصروف است لهذا درین اوقات که میرزا حسن کمال الدوله برحمت ایزدی پیوسته اساس بازماندگان او ... والد همایون ملوکانه لازم می‌شماریم برعایت خدمات انمرحوم بموجب این فرمان عصا نشان مبارک و بتصویب جنابمستطاب اجل اکرم اشرف امجد افخم فدوی که تنخواه میرزا نصرالله خان مشیرالدوله صدراعظم جناب فحامت نصاب میرزا محسنخان مستوفی پسر بزرگ آنمرحوم را بلقب کمال الدوله و منصب استیفاء دماوند که، انمرحوم مفتخر و سرافراز و مبلغ که هزار و یکصد و چهل و دو تومان و شش هزار دینار حقوق دیوانی انمرحوم را بدون کسر ثلث از قرار تفصیل در حق میرزا محسن خان مستوفی و سایر ورثه او مرحمت و برقرار میداریم که همه ساله مبلغمربور را از محل و تیول سابق خود کماکان ... داشته متظهر بعواطف العلیه بمراسم خدمتگذاری و دعاگویی ذات برکات اقدس خسروانه اشتغال ورزند.

مبلغ ششصد و چهل و دو تومان
و شش‌هزار و دویست دینار بدون رسوم موجب مرحوم
میرزا حسن کمال الدوله بخرج دستورالعمل هذه السنه
یونیت نیل گیلان منظور
است» (سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سند شماره ۱۲۲۵۷۱).

(تصویر ۴)

«الملک لله تعالی تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت صیت داد و معدلت از ماه
تا ماهی گرفت
آنکه چون نتیجه الامراء العظام معتمدالسلطان اسمعیل خان سرتیپ سیم رئیس موزیکان چیان
افواج قراولان خاصه همایونی پسر مرحوم محمدخان امیرتومان که سالهاست قدم بجاده
خدمتگزاری نهاده و مراحل عبودیت و درستی را با نهایت راستی طی کرده از فرط لیاقت فطری
و استعداد مکتبی خود ... مراجع و عواطف ملوکانه نایل آمده از هذه السنه مسعوده قوی نیل
خیریت دلیل بتصویب جناب جلالتماب قواما بالامر و الاحتشام سردار الاکرم رئیس کل قشون
افواج قراولان مخصوص همایونی به منصب سرتیپی درجه دویم با نشان و حمایل آن سرافراز و
بلقب نصره لشکری ملقب و مفتخر فرمودیم که کمال امیدواری و دلگرمی بمراسم خدمتگذاری
اقدام نماید مقرر آنکه مصباح مشکوه روح مفتاح نواب فتوح ثمره شجره دولت اقبال فرزند

سعادت‌مند ... نامدار کامکار نایب السلطنه امیرکبیر وزیر جنگ مشارالیه را در منصب و لقب مزبور برقرار دانسته المقرر معتمدالسلطان لشکرنویسان عظام و کتاب سعادت فرجام شرح این فرمان مبارک را ثبت و ضبط نموده در عهده شناسند. جمعی الاول سنه ۱۳۱۱» (همان، سند شماره ۲۸۸۶/۱).

تعارض منافع: هیچ گونه تعارض منافع در این پژوهش وجود ندارد.

منابع

- اشرف، احمد (۱۳۶۸). «لقب و عنوان». در *زمینه ایران‌شناسی* (به کوشش چنگیز پهلوان). تهران: به‌نگار.
- اعتمادالسلطنه، محمد حسن بن علی (۱۳۶۳). *تاریخ منتظم ناصری* (تصحیح محمد اسماعیل رضوانی)، ج ۲. تهران: دنیای کتاب.
- _____ (۱۳۹۰). *چهل سال تاریخ ایران (المآثر و الآثار)*، ج ۲. تهران: اساطیر.
- دالمانی، هانری رنه (۱۳۳۵). *سفرنامه از خراسان تا بختیاری* (ترجمه علی محمد فره‌وشی). تهران: امیرکبیر.
- جعفریان، رسول (۱۳۷۹). *صفویه در عرصه دین، فرهنگ و سیاست*، ج ۱. قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- دولت‌آبادی، یحیی (۱۳۷۱). *حیات یحیی*، ج ۴. تهران: عطار.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). *لغت نامه دهخدا*، ج ۶. تهران: موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران.
- رفیعا، میرزا (۱۳۸۵). *دستورالملوک میرزا رفیعا* (به کوشش و تصحیح محمداسماعیل مارچینکوفسکی؛ ترجمه علی کردآبادی). تهران: مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی.
- سلیمانی، کریم (۱۳۷۹). *القاب رجال دوره قاجاریه*. تهران: نشر نی.
- سلیمی مزینانی، علی (۱۳۸۹). *فرهنگ القاب در تاریخ معاصر ایران*. مشهد: بار آشنا.
- سلطان‌القرایی، صادق (۱۳۵۶). *شناخت القاب دوره ناصرالدین شاه*. تهران: دنیای دانش.
- سوزنچی، علی (۱۳۸۵). «دفتر اسناد، معرفی نایب‌التولیه های آستان قدس از دوره صفویه تا قاجاریه»، *دفتر اسناد*، ج ۲ و ۳ (به کوشش زهرا طلایی). مشهد: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی.
- شکوری، ابوالفضل (۱۳۶۸). «نقش القاب در رجال شناسی»، *مجله یاد*. ش ۱۶، پاییز، ۹۷-۱۳۸.
- طوسی، ابوعلی حسن بن علی (۱۳۳۴). *سیاست‌نامه* (با تصحیح و تعلیقات و مقدمه مرتضی مدرس‌سی چهاردهی). تهران: کتاب‌فروشی طهوری.

عطاردی، عزیزالله (۱۳۷۱). *تاریخ آستان قدس رضوی*، ج ۱ و ۲. تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد.

فووریه، ژوانس (۱۳۸۵). *سه سال در دربار ایران از ۱۳۰۶-۱۳۰۹ قمری*. (ترجمه عباس اقبال آشتیانی). تهران: نشر علم.

لمبتون، ا. ک. (۱۳۶۴). *مالک و زارع در ایران* (ترجمه منوچهر امیری). تهران: علمی و فرهنگی. محمود، محمود (۱۳۷۸). *تاریخ روابط سیاسی ایران و انگلیس در قرن نوزدهم میلادی*، ج ۵. تهران: اقبال.

مستوفی، عبدالله (۱۳۲۴). *شرح زندگانی من یا تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه*، ج ۱. تهران: زوار.

مراغه‌ای، زین‌العابدین (۱۳۸۵). *سیاحت نامه ابراهیم بیگ*. تهران: آگه.

معین، محمد (۱۳۸۶). *فرهنگ معین*. تهران: زرین.

موتمن، علی (۱۳۴۸). *راهنما یا تاریخ آستان قدس رضوی*. مشهد: چاپخانه بانک ملی ایران.

موسوی، آمنه (۱۴۰۱). *بررسی مهرهای موجود در آستان قدس رضوی به همراه مهر صاحب منصبان آستانه از دوره صفویه تا قاجاریه*. مشهد: بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی.

مهدوی، علی اصغر، و قمی نژاد، مهدی (۱۳۸۸). *القاب و مناصب عصر قاجاری و اسناد امین‌الضرب*. تهران: نشر ثریا.

نجاری، مهدی (۱۳۹۳). *چگونگی اعطای القاب مشابه در دوره قاجار (مطالعه موردی: لقب مشیرالدوله‌ها)*. تهران: ندای تاریخ.

_____ (۱۳۹۴). *چگونگی اعطای القاب مشابه در دوره قاجار*. تهران: ندای تاریخ.

نقدی، رضا (۱۳۹۹). *تاریخ تشکیلات آستان قدس در عصر قاجار*. مشهد: آستان قدس رضوی

وفایی، محمدافشین، فیروزبخش، پژمان (۱۳۹۶). *خاطرات محمدعلی فروغی*. تهران: سخن.

فهرست اسناد

سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سند شماره

۹۰۷۵۸/۳، ۹۰۷۵۸/۱۰، ۹۰۷۵۸/۱، ۱۲۰۶۱۳/۱، ۳۹۵۴۷، ۱۰۴۵۷۰/۱، ۴۰۰۲۶/۱، ۲۸۸۶/۱، ۵۴۴۶۶،
۱۴۲۱۰۴، ۱۴۲۱۳۶، ۱۲۲۵۷۱، ۲۴۰۴۸، ۴۰۸۷۰، ۲۳۷۱۳، ۲۹۸۹۹، ۲۲۵۲۵، ۲۰۳۶۵۹،
۱۷۷۶، ۱۵۳۷۶، ۲۴۰۰۰، ۲۲۱۰۶، ۶۲۸۶۰، ۱۲۰۶۱۳،
۶۵۵۵، ۱۷۸۵۰، ۲۰۳۰۸، ۱۴۷، ۱۹۶۴۱، ۱۸۰۱۹، ۱۰۸۲۶، ۱۰۸۲۶، ۶۳۴۰۲، ۱۴۹، ۵۳۱۰۶،
۴۱۲۰۳، ۲۲۰۵۸، ۶۱۹، ۱۰۴۵۷۰، ۱۱۱۸۹، ۶۳۵۱۰،
۱۰۳۵، ۱۱۱۲۰۷، ۱۲۱۸۸، ۲۲۵۱۲، ۴۲۴۵۴،
۴۱۷۷۶، ۱۷۸۸۰، ۱۷۷۲۵، ۱۰۴۶۳۵، ۱۹۳۹۰، ۱۲۰۹۲،
۱۶۹۰۲، ۱۰۶۹۷، ۱۷۸۳۸، ۱۱۹۷۰، ۲۱۳۸۲، ۴۳۶۶۳، ۴۹۲۰، ۴۴۲۸۹، ۱۶۹۰۲، ۱۰۸۷۰،
۱۷۸۴۰، ۴۱۳۷۸، ۱۶۸۸۵، ۱۸۰۲۳، ۱۷۴۸۶، ۱۶۵۲۶، ۱۰۶۹۲، ۱۶۱۴۳، ۱۱۱۶۵،
۱۱۳۹۳، ۱۸۴۳۳، ۱۶۵۲۶، ۱۰۸۷۲،
۱۱۳۹۰، ۶۵۳۳۴، ۱۷۹۹۸، ۱۶۷۴۶، ۱۷۳۸۰، ۱۱۱۶۸، ۱۷۶۵۱، ۱۰۸۸۹، ۱۱۱۳۵۵، ۱۷۷۸۹،
۱۱۱۹۰،
۴۳۷۳۷، ۱۷۵۱۵، ۴۳۷۵۱، ۱۷۸۳۷، ۶۵۳۳، ۶۳۵۹، ۴۴۳۲۱، ۱۷۲۴۰، ۴۳۷۴۳،
۴۳۷۹۶، ۱۶۸۵۴، ۲۲۱۴۷، ۶۳۳۷، ۱۵۹۰۸، ۱۰۸۳۶، ۴۳۷۵۷، ۴۳۸۱۲، ۱۷۳۴۲، ۴۳۷۹۰،
۱۶۵۲۶، ۲۲۵۴۷، ۱۰۴۵۶۹، ۱۸۰۵۰، ۴۳۸۴۹،
۱۷۴۱۷، ۱۶۶۶۱، ۴۳۷۱۱، ۴۳۸۰۲، ۱۱۴۱۶، ۱۵۵۲۶، ۴۳۷۴۵، ۱۷۰۰۳، ۱۰۸۲۹، ۱۰۸۵۹،
۴۳۸۰۲،
۴۳۸۰۷، ۴۴۳۹۰، ۱۷۲۱۵، ۱۰۴۶۰۴، ۴۳۷۶۵، ۲۱۹۳۵، ۱۲۰۳۲، ۱۴۴۵۵، ۱۰۹۰۲، ۱۲۱۵۷،
۱۷۲۰۵، ۱۱۰۲۰، ۱۷۵۲۱، ۱۷۴۰۴، ۱۱۱۰۴۹، ۲۱۹۱۶، ۱۱۱۶۷، ۱۷۵۱۵، ۱۱۰۱۹، ۲۱۷۴۹،
۱۰۴۶۲۹، ۱۷۸۳۳، ۱۷۲۲۱، ۲۲۲۲۸۰، ۱۷۹۹۷، ۱۸۵۱۳، ۴۳۷۶۵، ۱۷۵۹۸، ۱۶۶۳، ۱۱۰۸۶،
۴۵۱۵۲، ۴۳۷۶۲، ۴۳۸۳۹، ۱۰۹۰۶، ۲۱۷۰۱، ۱۱۵۶۶، ۴۳۶۹۴، ۱۱۳۲۴، ۱۷۵۹۶،
۳۰۵۴۶، ۴۴۳۹۷، ۴۲۰۶۸، ۱۹۶۰۹، ۴۱۵۶۳، ۴۱۵۶۶، ۲۹۸۵۸، ۴۵۱۷۸، ۶۵۵۵، ۲۹۹۳۵

۱۸۴۷۷، ۱۸۰۳۹، ۱۰۳۵۰، ۱۷۹۸۹، ۱۸۱۸۵،
۲۰۶۲۶۵، ۴۱۰۹۴، ۲۴۷۸۳، ۲۰۴۰۶۸، ۲۵۷۴۷، ۶۳۰۵۵،
۱۷۱۷۷، ۴۳۸۲۷، ۵۳۱۰۶، ۱۷۴۸۴، ۱۷۰۰۹، ۳۱۶۹۰، ۴۳۸۱۲، ۱۷۸۰۵، ۱۷۸۳۷، ۱۹۹۷۹،
۱۰۳۷۲۸، ۱۷۸۵۰، ۱۹۳۶۶، ۱۸۳۰۷، ۱۰۴۵۷۶، ۳۹۸۶۳، ۱۰۳۷۲۸، ۱۷۳۳، ۳۹۷۵۳،
۲۲۲۴۷، ۴۱۴۳۰، ۴۱۲۰۳، ۱۷۳۱۲، ۱۷۰۸۶، ۱۷۸۲۲، ۵۳۰۴۹، ۴۱۴۴۱، ۲۲۵۶۷، ۵۳۱۰۰

